

monogràfic **15** de treball social

JULIOL 2019

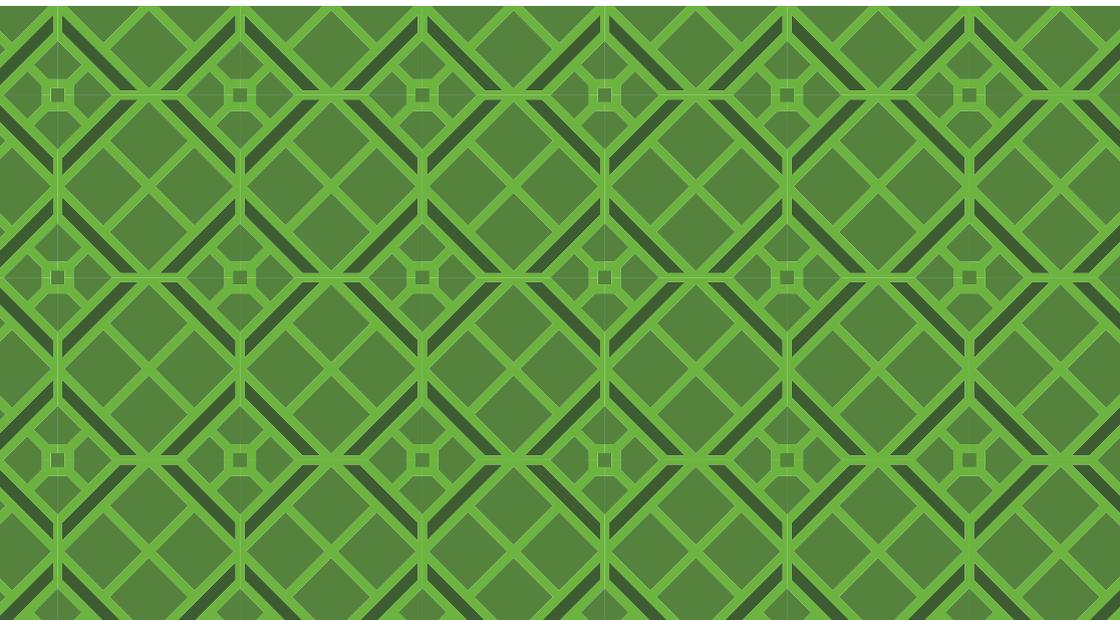
COL·LEGI OFICIAL
DE TREBALL SOCIAL
DE CATALUNYA

www.tscat.cat

La separació i divorci dels pares

Un procés amb efectes en els fills.
Aportacions des de i per a la Pràctica Social.

Rosa González Merino
Marta Gavaldà Vinzia

La separació i divorci dels pares: un procés amb efectes en els fills

Aportacions des de i per a la Pràctica Social

Autores:

Rosa González Merino
Marta Gavaldà Vinzia

Títol: La separació i divorci dels pares: un procés amb efectes en els fills.
Aportacions des de i per a la Pràctica Social.

Autores: Rosa González Merino
Marta Gavaldà Vinzia

Il·lustracions: Dani Rabassa Ubed

Edita: Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya
Revisat per l'assessoria de publicacions no periòdiques del Col·legi

Data de publicació: Juliol 2019

ISBN: 978-84-09-13103-7

Dipòsit legal: B 18095-2019

Disseny, maquetació i impressió: Sprint Copy, SL

PVP: 6€

Presentació de la degana

Us presentem “La separació i divorci dels pares: Un procés amb efectes en els fills. Aportacions des de i per a la pràctica social”, monogràfic en el qual es tracta com abordar des del treball social els canvis en les relacions familiars quan es produeix una ruptura de parella que suposa un canvi en la biografia de tots els seus membres. Aquestes ruptures, sovint, comporten vulnerabilitat i/o situacions familiars complexes que tenen un impacte a nivell social, psicològic, econòmic, etc. tant en els adults com els menors.

Gràcies a la seva experiència laboral en diferents àmbits de l’atenció a la infància i la família, les treballadores socials autores d’aquesta publicació, Rosa González i Marta Gavalrà, han pogut observar, en primera línia, els conflictes i crisis associats a aquests processos, com abordar-los i, també, com prevenir-los.

Aquest monogràfic ens aproxima a una realitat social molt actual i a l’impacte que pot tenir sobre el desenvolupament evolutiu dels fills menors, identificant els factors de risc en les dinàmiques familiars que dificulten unes relacions saludables i una adequada gestió de la nova realitat.

És una invitació a reflexionar sobre com s’articula la intervenció professional des del treball social i sobre els possibles instruments i habilitats que poden ajudar

una família a gestionar la crisi i restablir l'equilibri. Aquest treball posa en valor el paper de la treballadora social en aquest tipus de realitats familiars, entenent que de per si mateix han de tenir un abordatge interdisciplinari.

Enhorabona a Rosa i a Marta per compartir amb totes nosaltres les seves experiències i vivències amb aquesta interessant aportació, que segur que serà de gran utilitat per a tot el nostre col·lectiu i que ens ajudarà a continuar avançant i millorant la nostra pràctica.

Conchita Peña Gallardo

Degana del Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya

Pròleg

La proposta que em van fer la Rosa i la Marta d'escriure aquest pròleg ha estat tot un al·licient per a mi. En primer lloc, diré que el seu treball m'ha semblat seriós i útil. El seu suport en les fonts bibliogràfiques és una constant. L'al·lusió freqüent a casos pràctics, dels quals sorgeixen les seves propostes originals, fa que resulti il·lustratiu i amè. Així mateix, l'ordre cronològic en el qual insereixen les seves aportacions és un facilitador de distincions. El meu propòsit és matisar i complementar algun dels seus fragments.

El primer matís és que la situació de separació, paraula que faré servir en sentit ampli, incloent-hi el divorci, per si sola no existeix. Sempre s'encarna en una història precedent, amb uns protagonistes, en una cultura concreta. I és aquí on trobarem la seva característica de factor de risc o de, simplement, una crisi familiar. En xinès la paraula "crisi" s'escriu unint els símbols de perill i d'oportunitat. Les crisis tenen aquests dos vessants: s'acaba una situació i alhora hi ha l'esperança d'una altra de més favorable. Les crisis i els conflictes ens fan créixer. Fa anys, la crisi en la separació conjugal no era normativa, en el sentit d'esperable, com la crisi adolescent o la del niu buit... Actualment, sense tenir dades sociològiques a mà, és un fet que els professionals de l'Estat de benestar (educació, salut, serveis socials, protecció infantil, etc.) ens trobarem amb freqüència. Una crisi quasinnormativa.

Fa molts anys, mentre treballava en un CSMIJ (Centre de Salut Mental Infantil i Juvenil), vaig escriure sobre la situació de separació en les famílies ateses. El treball es va presentar a les XII Jornades de Teràpia Familiar el 1991. Vaig revisar 200 casos de situacions vistes per algú de l'equip. En el 16 % apareixia la ruptura de la parella conjugal, un percentatge molt més alt que en la població general de Barcelona, que era del 2,06 %. La nostra apreciació que la psicopatologia dels casos

amb ruptura era més plana, menys greu, que en la resta de les consultes, ens va fer coincidir amb altres autors, com Abelson i Saayman. Vèiem en la separació un factor estressant que desencadena una dificultat de reajustament en les situacions en què ja prèviament hi ha menys protecció. En aquell treball meu, la decisió de consultar depenia més de característiques precedents i coexistents amb la separació, que probablement disminueixen la fortalesa dels sistemes per afrontar les crisis. Els autors que he consultat recentment coincideixen: els factors previs de funcionament familiar afavoriran o dificultaran que la separació sigui de més o menys risc.

Per tant, segons com estiguessin les coses abans de la separació, aquesta serà factor de risc o simplement un període de vulnerabilitat. Una adequació de les respostes dels professionals a l'esmentada freqüència ajudaria per tal que els nostres hàbits evolucionessin. Per exemple, que els informes escolars, pedagògics i clínics es prevegin en duplicat i es gestionin de manera diferent segons sigui la relació actual entre els pares de l'infant. Per exemple, que en la planificació de càrregues de treball s'augmenti el temps per als casos amb pares separats o en procés de separació, per si cal fer entrevistes per duplicat. Per exemple, que en les fitxes de registre de dades consti la forma de contactar amb tots dos progenitors. Si ho deixem a l'atzar de la transmissió d'un d'ells ens trobarem que, de vegades, l'absent en primer lloc es torna més llunyà. Una de les meves constants ha estat l'esforç perquè, des del primer moment, el pare, anys enrere menys present en la criança, fos reconegut com a tal des del primer contacte, a partir del meu afany actiu per no excloure'l, per no "periferitzar-lo".

Afegiria un element que, al meu parer, en general s'esmenta poc: segons quins temperaments infantils afegeixen risc a les crisis, sobretot a les llars monoparentals. Es tracta dels temperaments braus i difícils, segons terminologia emprada per Alicia F. Lieberman. Per això cal oferir suport de xarxa social quan ens adonem que es produeix aquesta combinatòria, encara que en principi no se'ns demani.

El segon matís és que la intervenció que la Rosa i la Marta plantegen es pot donar en diferents metacontextos (institucions previstes per l'Estat de benestar: sanitat, educació, serveis socials, protecció infantil, etc.) i els seus professionals poden ser de diverses disciplines, amb l'única condició que estiguin formats.

He conegut i acompanyat també l'auge de pràctiques anomenades "equip multidisciplinari o interdisciplinari". En l'origen hi havia la proposta de mirar una mateixa realitat a través de lents diferents. Per exemple, un menjar pot contemplar-se des d'una visió de nutricionista, de dietista, d'antropòleg, de sociòleg, de cuiner, etc. Traslladat al camp de la salut mental, el punt de vista d'un psicòleg, per exemple, complementa el del psiquiatre. Però també és possible que el que l'un i l'altre plasmen en el seu rol depengui de molts altres factors a banda de la seva llicenciatura d'origen. Hi ha una suma d'aprenentatges que s'han realitzat de manera peculiar en cada trajectòria professional. Per exemple, la pràctica d'un psiquiatre que escull, després de la carrera, treballar i formar-se com a psicoanalista en consulta privada tindrà al cap de deu anys poc en comú amb un altre psiquiatre que formi part de l'equip d'un centre penitenciari. Per això, al meu parer, és més entenedor parlar en termes de funcions que no pas en termes de disciplines. Quan l'especialització és un fet, la disciplina és important. Per exemple, passar, corregir i interpretar un test, oferir un fàrmac, etc. No obstant això, en alguns equips multidisciplinaris l'enriquiment procedeix més de la mirada múltiple que de la diversa especialització. El concepte de funció és més mòbil, més circulant, més traspassable d'un professional a un altre, sempre que s'estigui en condicions d'exercir-la. Enumerem, per exemple, la funció d'acolliment i vinculació, la funció d'avaluació, la funció psicoterapèutica, la funció de psicoeducació, la funció de control, etc. Bàsicament, es podrien aglutinar en quatre grans categories:

- Funcions reorganitzatives, que vetllen per l'autonomització de les persones o els sistemes.
- Funcions coercitives, que busquen evitar que es continuïn lesionant els drets de les persones amb menys poder.
- Funcions psicoeducatives, que aporten informació a qui la rebrà bé.
- Funcions assistencials, que supleixen allò que manca en una persona o en un sistema.

Es pot parlar de funcions, però també de contextos de treball. O sigui que des del metacontexte de Treball Social, com des del de Salut Mental, etc., cada situació esdevé un context específic, sigui quina sigui la disciplina d'origen del

professional. Al meu parer, tant una treballadora social com una psiquiatra, una educadora, etc., poden ajudar a pares en el dol de la separació. La Rosa i la Marta proposen, més enllà de l'assistencial, aquell context en què s'ofereixen consells després d'haver-se guanyat el permís per donar-los. A aquest jo l'anomenaria "context psicoeducatiu". Per a ell hem de treballar-nos l'aquiescència de tots dos pares si estan presents a la vida dels fills. Aquest context pot donar-se en llocs i seus diversos. I què podem fer en les situacions més difícils, o bé de conflicte molt agut o d'oposició d'un dels progenitors? Aquí caldrà veure l'afectació o el dany que el menor està mostrant o pot mostrar en el futur, i la consciència dels pares de tenir-hi part de responsabilitat. Sabem que en algunes situacions no hi ha més remei que obrir el context de control o de protecció a la infància.

El tercer matís és la necessitat de paraigua, de ser cuidats, que els professionals tenen en acollir en el seu treball l'acompanyament a situacions d'aquesta mena. Al meu entendre, hi ha dues situacions entre les més difícils en el treball en pro dels infants: les entrevistes amb pares separats d'alta conflictualitat entre ells i el desenvolupament d'entrevistes en context coercitiu o de control. Per a això en general no ens han format. I, no obstant això, cada vegada més en les pràctiques ens trobem davant una o ambdues situacions. Què seria aconsellable? Segons la meua opinió: 1) una formació adequada que doni compte d'aquestes realitats; 2) un espai de reflexió sobre aquest tipus de casos, ja sigui en supervisió interna o externa; 3) una planificació de les agendes que prevegi la no coincidència en un matí o una tarda de més d'una situació dels tipus esmentats; 4) una quantitat adequada de casos que sigui profilàctica de l'esgotament professional. La gimnàstica emocional que comporten té un límit humà. Cal descansar després de pujar a l'Everest. Per descomptat que abans cal preparar-se per la pujada.

El quart matís és tenir present el treball de construcció de xarxa que, sempre necessari en el treball en pro dels menors, en les situacions de separació es fa imprescindible i ardu. Als professionals de sempre s'afegeixen les figures dels advocats. A Itàlia es demana en les situacions de mediació que els advocats s'hi abstinguin. Si és el jutge qui indica la intervenció, això ens facilita la tasca. Però aquesta premissa no sempre es compleix al nostre país. Per això, és possible que algun dels progenitors busqui aliats professionals per a una confrontació amb l'altre. Per tant, és aconsellable que, a més de les tasques directes amb

la família, es prevegi temps per a aquest treball d'enllaç que cada vegada és original i que vaig denominar "equip virtual".

En el text, les autores adverteixen del risc de patologitzar o etiquetar els processos que com a professionals acompanyem. A propòsit d'això, i per anar finalitzant, rompré una llança a favor del bon ús dels diagnòstics. Si s'empren per comprendre millor la situació, per activar recursos a la xarxa, per ajudar els cuidadors de l'infant a entendre millor les seves conductes, per tenir criteris de derivació a on sigui més oportú, benvinguts siguin. No s'han d'usar sense sentit, sinó que poden afegir complexitat. El nen afecte de TDAH costa més a una mare monoparental. Un altre exemple és: si sabem que és ardu influir en els pares la personalitat dels quals va en la línia d'eludir el seu paper en les dificultats de criança i que sempre veuen l'altre com l'enemic, la nostra intervenció es beneficiarà de buscar aliats que ens acompanyin.

No demonitzar els diagnòstics i anar amb compte d'emprar-los només quan són d'ajuda és compatible amb donar formació a tot aquell professional que escolti una demanda de disminuir el patiment d'una família en el dol de la separació. És en aquest sentit que el present text ajuda al fet que des de llocs diversos es pugui ajudar amb criteri a pares i fills en aquestes situacions.

Gràcies, Rosa i Marta. El vostre és un llibre que necessitàvem.

Joana Alegret Hernández

Sumari

1. Introducció	13
2. Estat de la qüestió	17
2.1 La separació, un procés amb implicacions a diferents nivells. Aproximació conceptual	17
2.2 Anàlisi quantitativa i qualitativa a partir de la legislació i l'experiència professional	25
3. Separació i divorci dels pares: factor de risc per al desenvolupament evolutiu dels fills	37
3.1 Un procés que implica risc en si mateix	37
3.2 Factors moduladors de l'impacte	40
3.3 El lloc dels altres entorns de relació de la família en aquest procés	42
4. Efectes	55
4.1 Relacionats amb el canvi i reestructuració familiar posterior	56
4.2 La desprotecció dels fills	58
4.3 Experiències derivades del procés i posterior reestructuració de la família. A tall de síntesi	61

5. La intervenció professional: un procés en diferents fases	65
5.1 L'objecte d'intervenció: els problemes a abordar.....	67
5.2 Objectius generals i modalitats d'intervenció	67
5.3 Intervenció de primera línia. Objectiu: la prevenció del risc.....	72
5.3.1 L'atenció a la família abans de produir-se la separació/divorci	74
5.3.2 L'atenció a la família quan es concreta la separació/divorci	76
5.4 Intervenció de segon nivell. Objectiu: la protecció dels infants	78
6. Consideracions finals	83
7. Bibliografia consultada	87
8. Acrònims	93
Agraïments	95

1

Introducció

Al llarg del temps, la família s'ha vist afectada per diverses transformacions, però segons Félix López, catedràtic (Univ. de Salamanca) de Psicologia de la Sexualitat i de l'Educació (2010) “continua sent avui dia el principal factor protector enfront dels riscos, el principal agent socialitzador, el refugi afectiu i social, i el mediador fonamental enfront dels altres agents educatius”. En definitiva, és de la família de qui l'individu rep el suport i l'afecte necessaris per al seu desenvolupament com a persona i continua sent el marc natural en què els diferents membres, i molt especialment els més vulnerables, es beneficien de l'ajuda afectiva i material indispensable per al seu desenvolupament i benestar.

Els canvis demogràfics, sociopolítics, econòmics i de valors que es produeixen en la societat actual, afecten i transformen la família, i donen lloc a estructures noves i diverses. Són canvis i transaccions que poden resultar estressants i desencadenar conflictes en l'àmbit familiar i afectar l'equilibri i el benestar dels seus membres.

Un dels canvis més importants que s'està produint en el nostre context actual està relacionat amb les separacions i els divorcis que, segons exposem al llarg del text, han augmentat de manera exponencial en els darrers anys, segons es pot veure a l'Informe sobre nupcialitat i ruptura de l'Institut de Política Familiar de l'any 2015 i l'Institut Nacional d'Estadística (INE) publicat el 2017. Són canvis que produeixen conseqüències a diferents nivells: psicològic, social, cultural,

econòmic, legal, etc., i amb efectes que impacten tant en pares com en fills, així com en el context social ampli.

Sovint aquestes ruptures donen lloc a la monoparentalitat, a situacions de vulnerabilitat i pobresa, o bé a estructures més complexes en les quals s'han de regular noves formes de relació i convivència.

A aquestes situacions poden sumar-se, o bé derivar-se'n, altres dificultats com la inestabilitat sociolaboral, d'habitatge, conflictes relacionals, salut, solitud, etc., que, en conjunt, configuren un entorn en el qual l'exercici de les funcions parentals pot estar en risc.

La pràctica com a treballadores socials durant anys en diversos contextos d'atenció a l'infant i la família, concretament en un hospital maternoinfantil i en un centre de desenvolupament i atenció precoç, ens ha permès observar i experimentar des de primera línia els canvis, les crisis i els conflictes als quals la família es veu abocada, i com aquests afecten el desenvolupament de l'infant. Són efectes que prenen formes de malestar diverses i apareixen en els escenaris de pràctica biopsicosocial com a demandes o símptomes en els infants que precisen d'atenció.

El convenciment que els pares són el principal suport per a l'infant en les diverses crisis evolutives inherents al creixement, juntament amb el fet evident de l'augment de separacions i divorcis en el nostre entorn, han fet créixer el nostre interès per conèixer i aprofundir en aquest tema, així com pensar en instruments d'ajuda i habilitats noves que ajudin la família a gestionar el procés en les millors condicions possibles. Aquesta idea es fonamenta en investigacions (Cantón, Cortés i Justicia, 2007) referides per Félix López que demostren "que l'ajust emocional en la família que afronta l'experiència de la separació depèn en gran mesura dels suports socials rebuts, així com dels emocionals i materials".

Aquest interès per reflexionar sobre el tema sorgeix en nosaltres com una necessitat individual i també compartida, i busca introduir canvis en la nostra manera d'intervenir. Posteriorment, vam pensar que aquesta reflexió podria ser útil a altres professionals, perquè defensem que la intervenció des del Treball Social, juntament amb la d'altres disciplines, pot resultar de gran ajuda per

prevenir, pal·liar i/o tractar de manera positiva els conflictes familiars relacionats amb els processos de ruptura, de manera que aquesta intervenció s'iniciï allà on aquests conflictes sorgeixin i s'expressin.

Per això proposem una intervenció centrada en la família com a grup i que posi el centre d'atenció en els fills com a membres més vulnerables. Pensem en una pràctica que tingui en compte la interrelació dels conflictes individuals i familiars, així com la multicausalitat dels problemes socials, i que es recolzi en la família mateixa, els recursos de l'entorn i també en els diferents actors/entorns en contacte. És obligada en aquest sentit la referència a la interdisciplinarietat i al treball en xarxa, entès com a cooperació estreta de disciplines/professionals i serveis de la xarxa assistencial per a l'obtenció d'objectius comuns. Això perquè creiem que la realitat sobre la qual pretenem incidir és diversa i complexa, i des del lloc que ocupem cadascun només pot abastar-se de manera parcial.

Per últim, volem dir que en el seu conjunt aquest treball pretén guiar la intervenció dels diferents professionals i dispositius que acompanyen la família en l'experiència dolorosa de la separació, entesa com un procés que té conseqüències abans, durant i després de la separació mateixa. Aquest acompanyament, sigui quina sigui la disciplina o el dispositiu des del qual actuï, no conforma una modalitat única d'intervenció, ni pot definir-se a priori seguint uns passos estàndard i aplicables a qualsevol família. No obstant això, el document té la intenció d'incidir molt especialment en les intervencions pròpies i específiques del Treball Social.

La metodologia emprada en aquest treball es basa en l'anàlisi del material teòric indicat a la bibliografia, a més de l'experiència reflexionada com a treballadores socials amb pràctica en contextos diferents, en els quals la família és i ha estat el subjecte central d'atenció.

2

Estat de la qüestió

2.1. La separació, un procés amb implicacions a diferents nivells. Aproximació conceptual.

Família i canvi

Elisabeth Beck-Gernsheim (sociòloga i psicòloga alemanya, investigadora dels canvis en la institució familiar) (2003) refereix que en el nostre entorn i de manera progressiva “es va imposant la idea que la família, com a model tradicional, té una estructura fràgil, i allò que anomenem ‘tradicional’ no és sinó ‘momentàniament tradicional’”. En aquest sentit, sorgeix la idea d’estructura familiar lligada a la idea de discontinuïtat, canvi i fragilitat, fet que es tradueix, segons podem observar en el nostre entorn, en una pluralitat de models: nuclear, sola, heterosexual, homosexual, reconstituïda, etc.

I d’aquests canvis en deriven necessàriament efectes a diferents nivells: relacional, emocional, econòmic, de salut, etc., que sovint donen lloc a situacions familiars de vulnerabilitat, fragilitat i fins i tot exclusió social.

Dins del procés evolutiu de qualsevol família, tots els membres s’enfronten a canvis, reptes i adaptacions diverses. Per als infants, els canvis poden ser positius quan els pares els eviten conflictes greus, però també poden representar adaptacions difícils si són canvis repetits i importants i els adults propers no es mostren receptius i comprensius respecte a les seves necessitats. Llavors els canvis i les possibles pèrdues apareixen com a factor de risc.

Pensem que la separació dels pares és un dels reptes més difícils i dolorosos que un fill ha d'afrontar en la seva trajectòria vital. Ens interessa aquí reflexionar sobre això.

Divorci, canvi i adaptació

El divorci és, en el nostre context actual, un dels canvis emergents més freqüents. La diversa bibliografia consultada conclou que és una crisi que té efectes en tot el grup familiar i gairebé sempre resulta estressant per a pares i fills. Sol suposar canvis molt importants per a tots ells i exigeix una adaptació que a curt termini pot ser costosa, tot i que també alliberadora en alguns casos.

Diversos autors referenciats per Alejandra Escura Fàbregas (psicòloga amb experiència en el camp de la mediació familiar en situacions de separació i divorci) (2013) conclouen que “si bé la ruptura conjugal implica dissolució del vincle entre la parella de pares, no comporta la ruptura familiar sinó la fragmentació del nucli. Aquesta ruptura sol suposar decisions, canvis i costos que els fills, d'entrada, no entenen però pateixen. Canvis que en funció de factors com l'edat, l'etapa de desenvolupament, el temperament, les diferències sexuals, els canvis en les relacions interpersonals o en l'economia, tindran un efecte o un altre”.

En aquest sentit, Rosa Royo (psicòloga i psicoanalista, especialista en violència de gènere i maltractament i abús sexual de menors) refereix en l'article indicat en la bibliografia (2014) que “la separació, entesa com un procés més que com un únic esdeveniment, sempre té efectes en l'infant, efectes que poden remetre, mantenir-se o desaparèixer amb el temps, en funció de factors diversos que funcionen com a moduladors de l'impacte”. A aquests moduladors ens referirem més endavant.

Per a aquesta mateixa autora, allò que més confusió i inseguretats produeix en l'infant és no saber què passa realment al seu voltant, i això és el que succeeix quan, per tal d'evitar-li preocupacions, els pares o altres adults li oculten la realitat.

És freqüent observar en les nostres pràctiques que els pares mantenen la il·lusió que els infants petits no s'adonen del que succeeix al seu voltant i per això els canvis no els afecten o bé s'hi adapten fàcilment. Però justament és

al revés, perquè com més grans són, millor poden expressar-se i pensar, més capaços són d'entendre i manifestar les seves necessitats i, per tant, millor preparats estan per adaptar-se a les noves situacions que vagin sorgint.

Segons Royo i altres autors consultats, el realment important per a l'infant és que els seus pares l'ajudin a transitar per les diferents situacions de la seva vida. I la ruptura de la parella és una d'aquestes situacions. En aquest sentit, segons l'autora, pot resultar "una experiència d'aprenentatge per a la família si se supera amb èxit, o bé quedar atrapada en ella repetint situacions de dolor, malestar i fracàs".

En qualsevol cas, aquests canvis generen demandes i necessitats socials que requereixen de noves respostes professionals ajustades.

Referències teòriques que ajuden a la comprensió del procés i a pensar la intervenció social

Ens referirem a la **teoria de l'aferrament**, al **model evolutiu dels canvis en el sistema familiar i els seus cicles vitals** i a la **teoria de les necessitats infantils**.

La intenció, en desenvolupar aquests referents teòrics, és establir la relació entre estructura familiar, processos familiars i desenvolupament evolutiu, d'una banda, i els efectes que la separació i el divorci dels pares té en els infants, de l'altra.

Al mateix temps ens serveix de marc teòric en el qual enquadrar la intervenció social que més endavant proposem.

La teoria del vincle/aferrament.

J. Bowlby és un dels psicòlegs més influents del segle XX i se'l coneix internacionalment per les seves aportacions a la teoria de l'aferrament (*Attachment Theory*) (1988). Segons l'autor, la teoria de l'aferrament és un instrument que ajuda a comprendre l'evolució dels infants en un context de relacions i informa de com la qualitat de les seves relacions inicials afectarà la seva vida posterior. En definitiva, aporta comprensió sobre la manera com

les interaccions afectives primerenques entre cuidador i nadó influeixen en el desenvolupament psicosocial humà posterior.

El principi bàsic d'aquesta teoria, segons Sagrario Yáñez-Yaben (2010) (psicopedagoga, autora de diversos articles sobre el divorci en les famílies i els efectes en pares i fills) és "que les relacions mantingudes durant els primers anys amb la mare, o amb la figura d'aferrament, condicionen l'experiència de les relacions posteriors i marquen les bases per a un estil relacional i de regulació emocional que ens influeix en com percebem als altres i com ens relacionem amb ells".

Des d'aquesta teoria es defensa que els infants tenen necessitat d'establir un vincle segur, estable i eficaç amb, com a mínim, una persona adulta.

I com construir una base segura que permeti a l'infant un desenvolupament saludable? Una base segura es construeix bàsicament a partir de:

- Actitud empàtica dels pares vers les demandes de l'infant. Ens referim a una actitud de disponibilitat per part dels pares.
- Reconeixement de la necessitat d'atenció i afecte per part dels pares vers l'infant. Necessitats que adquireixen formes concretes en cada etapa madurativa: primera infància, etapa escolar, adolescència.
- El temperament de l'infant i el context social més ampli, que juguen també un paper important en l'establiment del vincle.

Aquesta base segura, segons la mateixa autora, proporciona als infants uns arrels fortes però no determina que acabin creixent bé. La seguretat i la inseguretat no queden fixades per a tota la vida en la infància, sinó que està oberta al canvi, depenent de les nostres experiències. En aquest sentit, podem dir que les circumstàncies de la família (estat de salut, estabilitat, qualitat de les relacions, etc.) durant el creixement d'un infant poden canviar el tipus de vincle. El divorci o separació dels pares, si està marcat pel conflicte i l'hostilitat mantinguts, pot ser una experiència de risc que alteri el vincle previ, atès que afecta les relacions entre els cònjuges i també entre pares i fills.

Tenint en compte tot això, podem apuntar a tall de conclusió que allò que

afecta realment al desenvolupament de l'infant és la qualitat de les relacions familiars i les seves relacions amb l'entorn ampli.

Model evolutiu dels canvis en el sistema familiar i els seus cicles vitals

Aquest model ens permet analitzar el lloc que ocupen les transicions, els canvis i les crisis en el desenvolupament de cada persona.

La família canvia la seva forma i funcions al llarg del temps, tot seguint una seqüència més o menys ordenada que podem definir com etapes. Diversos autors ressenyats a la bibliografia descriuen cinc fases de l'evolució familiar: parella sense fills, família amb fills petits, família amb fills adolescents, independència dels fills i família sense fills (niu buit).

En cada etapa, la família ha de fer front a diverses tasques evolutives que l'enforteixen i gratifiquen si aconsegueix resoldre-les, però que, en cas contrari, poden dificultar-ne l'evolució i el desenvolupament dels membres. Amb cada canvi d'etapa, es produeixen moments normals d'incertesa i angoixa davant el canvi que s'està vivint. Són períodes de crisi transicional normal, que es donen en totes les famílies i que formen part de l'experiència vital de les persones. Crisis que poden resultar en una oportunitat per al creixement i el desenvolupament.

Segons el moment en què aquests canvis apareixen, poden entendre's com a previsibles (crisis de maduració i transició lligades al cicle vital) o imprevisibles (malaltia, incapacitat, mort, pèrdues en general). Crisis que amenacen l'estabilitat de la persona o del seu grup familiar perquè poden sentir-se sense els recursos suficients per afrontar-les. La separació i el divorci serien una d'aquestes pèrdues imprevisibles.

La nostra hipòtesi de partida és que el naixement d'un fill representa un moment de crisi per a la parella de pares. Amb Guy Ausloos (metge i psiquiatre d'origen belga) (2009), compartim que la crisi "és un moment en què els canvis s'estan produint". En aquest sentit, podem dir com ell que "és difícil educar un infant, fins i tot si ha estat realment volgut i desitjat, especialment

en l'actualitat, en què sovint la família es veu confrontada amb l'aïllament social i relacional”.

La criança i l'educació dels fills en les diferents etapes vitals està plena de dificultats i tensions per a la majoria dels pares. L'arribada del primer fill inicia un període difícil, especialment per a la mare. Se sent feliç i gratificada, però també desbordada. Així mateix, és un moment difícil per al pare, perquè se sent poc hàbil i doblement demandat per satisfer les necessitats tant de l'infant com de la mare. La parella, alhora que es veu realitzada com a pares, sent l'amenaça del desequilibri en les seves relacions íntimes. De dos es passa a tres i les relacions es fan més difícils de gestionar. Aquesta és, segons alguns autors, una de les fases del cicle vital en què es produeix un percentatge més alt de divorcis, en haver de fer front a un major nombre d'ajustos necessaris en la vida familiar.

A aquesta primera experiència com a pares se succeeixen d'altres que també representaran crisis. El naixement és la primera prova; l'entrada a l'escola representa la primera veritable separació de l'infant i el principi d'un altre tipus de preocupacions per als pares; amb l'adolescència arriba un canvi en les regles i normes familiars i el principi d'enfrontaments i qüestionaments que no resultaran fàcils d'abordar. Un altre període difícil com a pares arriba amb l'autonomia i/o la partença dels fills, que busquen fora del grup familiar la concreció dels seus projectes vitals. En definitiva, en cadascuna de les etapes descrites, les relacions entre els membres s'han de redefinir de nou.

L'evolució, la resolució i les conseqüències d'aquests canvis es concreten en cada persona d'una manera determinada en funció dels seus recursos, valors i capacitat d'adaptació personal i social. Ens interessa posar en relleu que l'entorn social té un pes important com a element que facilita o dificulta el canvi i l'adaptació.

Com a conclusió, veiem que l'exercici de la parentalitat no està exempt de dificultats i és fins i tot normal i inevitable que els pares passin per períodes de crisi que donin lloc a ruptures i a la formació d'estructures familiars noves, en les quals caldrà redefinir de nou les relacions. En aquest treball ens referim a aquest tipus de crisi.

Les crisis i les ruptures van acompanyades de respostes emocionals per part dels diferents membres de la família, que poden manifestar-se en forma de símptomes de més o menys intensitat. En realitat, són respostes que busquen l'equilibri i l'adaptació a la nova situació. Aquest procés d'adaptació requereix d'un treball en diferents nivells (cognitiu, afectiu i actiu) que no sempre poden fer les persones sense suport extern.

Les crisis vistes així es converteixen en moments "de possibilitat" per al canvi. En aquest sentit, en qualsevol tipus d'intervenció professional, la crisi i els possibles efectes són font de canvi i per tant d'oportunitat per al professional i per a les persones a les quals tracta d'acompanyar.

Teoria de les necessitats de l'infant

D'aquest marc teòric volem ressaltar la importància de satisfer les necessitats infantils i l'efecte en el seu desenvolupament integral.

El concepte d'infància com a col·lectiu ha viscut grans canvis. Avui dia, considerem l'infant com a subjecte de drets i mereixedor de cura i protecció. També com un grup social amb drets i necessitats específiques adaptades a les diferents etapes del seu desenvolupament evolutiu (Convenció sobre els drets de l'infant de 1989). Paral·lelament, el concepte de benestar infantil també ha patit un canvi important, atès que s'ha assolit un major desenvolupament social i un millor coneixement sobre el desenvolupament infantil i les seves necessitats en cadascuna de les etapes.

La infància entesa així és subjecte de drets i de necessitats que han de ser cobertes pels diferents entorns amb els quals interactua: família en primer lloc, i també escola, barri i altres organitzacions del seu context social ampli. El seu desenvolupament i benestar dependrà de la qualitat de les atencions que rebi per part d'aquests entorns i no serveix, com ja sabem, qualsevol entorn, atès que la plasticitat de l'ésser humà té uns límits. Ens referim a entorns que resolguin bé la cobertura de les seves necessitats bàsiques i potenciïn les seves capacitats.

Aquestes necessitats, segons Félix López i altres autors, són de tipus psicobiològiques, cognitives, emocionals i socials. Necessitats que, segons aquest mateix autor, poden resumir-se en dues: *la incondicionalitat i el foment de l'autoestima*, sent la funció dels pares, amb el suport de la societat, cobrir-les adequadament. I com afecta al benestar de l'infant la separació dels pares?

Diversos estudis referits per Susan Golombok (Universitat de Cambridge), professora de recerca familiar i directora del Centre for Family Research (2006), aporten evidències que el conflicte i l'hostilitat tenen efectes indirectes sobre la capacitat dels pares per complir la seva funció parental perquè "el conflicte en el qual estan immersos els dificulta ser eficaços a l'hora d'atendre els seus fills, bé perquè es mostren inconsistents en la relació i les pautes educatives, bé perquè tenen dificultats per estar disponibles i sensibles a les seves diferents necessitats".

Guy Ausloos (2009) defineix com a funcions bàsiques parentals *la cria* i *l'educació* dels fills, enteses com el conjunt d'atencions i cures que els fills han de rebre per satisfer les seves necessitats bàsiques, necessitats que concreta en dues: *dependència* i *autonomia*. L'autor considera que és freqüent que durant el procés de separació els pares, ocupats en les seves pròpies necessitats i conflictes, els demanin o els responsabilitzin de coses de les quals no poden fer-se càrrec per no estar emocionalment preparats.

Concloem, per tant, que la separació dels pares o les conseqüències que se'n deriven poden arribar a comprometre, en certa mesura, el benestar dels fills, en configurar-se un entorn poc favorable, sensible i atent a les seves necessitats bàsiques.

El Treball Social com a professió té assignat, entre d'altres, un encàrrec social concret: la protecció de la infància i la garantia del seu benestar. Treballar i vetllar perquè les necessitats de l'infant estiguin cobertes amb suficiència és un compromís i una responsabilitat del treballador social, sigui quin sigui l'àmbit de concreció de la seva pràctica professional.

2.2. Anàlisi quantitativa i qualitativa a partir de la legislació i l'experiència professional

Canvis en la família

Des d'una perspectiva històrica, les transformacions de les famílies en les últimes dècades han estat particularment ràpides. Alguns d'aquests canvis queden recollits al VII Informe sobre exclusió i desenvolupament social a Espanya (document de treball 1.1): "La transformació de les famílies a Espanya des d'una perspectiva sociodemogràfica" (2014), així com al llibre segon del Codi civil (2010) de Catalunya. Ressaltarem aquí els canvis que ens interesen per estar relacionats amb l'objectiu d'aquest treball.

Segons aquest informe, l'edat mitjana del primer matrimoni ha augmentat en els últims anys i la cohabitació ha anat desplaçant al matrimoni, sobretot entre les generacions més joves. També s'ha produït un descens del nombre de fills per nucli de convivència, aspecte que ha anat en augment durant l'últim període de crisi econòmica. S'assenyalen com a possibles causes d'aquests canvis l'elevada desocupació juvenil, les dificultats d'accés a l'habitatge, la precarietat de la situació econòmica i les escasses polítiques socials que donen suport a l'emancipació.

Però no només s'han diversificat les vies de formació familiar, sinó que l'organització interna de les famílies també ha canviat. Actualment es tendeix a repartir i compartir entre la parella les responsabilitats familiars i les tasques de cura dels fills.

En aquest document es constata també que la taxa de divorcis s'ha duplicat en l'última dècada i se situa lleugerament per sobre de la mitjana europea. Paral·lelament, també han augmentat les segones unions.

Igualment, s'està produint un augment de les famílies monoparentals, en què un únic progenitor és responsable de la criança i cura dels fills, sent la separació i/o divorci la principal via d'entrada en una família monoparental, encara que també hi ha altres formes com la viduïtat o la maternitat/paternitat en solitari. En aquest mateix document també es reflecteix un augment del nombre de famílies reconstituïdes i de famílies homoparentals.

A Catalunya, així com a la resta de l'Estat espanyol i en altres països de l'entorn, el divorci s'ha normalitzat i ha augmentat considerablement. A mitjans dels anys vuitanta, les taxes de divorci eren baixes (0,1/1.000), i en l'actualitat (període 2015-17) han arribat prop del 2,1/1.000 habitants. Aquest augment de divorcis s'ha traduït en un augment significatiu de llars familiars amb un sol progenitor amb fills i també de famílies reconstituïdes amb fills d'almenys d'un dels membres de la parella i fins i tot amb fills comuns.

Separació i divorci

Fins aquí ens hem referit de forma indiferenciada a dues maneres de concretar el procés legal en cas de ruptura de la parella: separació i divorci. Cal aclarir que en el cas del divorci es produeix la dissolució del matrimoni i els cònjuges poden tornar a contreure matrimoni, mentre que en el cas de la separació no poden fer-ho legalment, atès que el vincle matrimonial continua vigent. Actualment i amb la reforma de la llei de l'any 2005 (a la qual ens referirem més endavant), el divorci és la forma més habitual de concretar la ruptura.

Pel que fa a la qüestió econòmica, la separació produeix l'efecte de la separació de béns des de la sentència, mentre que el divorci produeix la dissolució del règim econòmic matrimonial. Tant el divorci com la separació legal impedeixen que l'altre cònjuge hereti abintestat (si no hi ha testament) i que tingui dret a la llegítima.

En tots dos casos, el procés legal pot realitzar-se d'acord mutu o de forma contenciosa. En el segon cas, es requereix de la intervenció judicial per a la resolució del desacord. Tant la sentència de separació com la de divorci recullen les mesures relatives a la cura dels fills, guarda i custòdia, règim de visites, comunicació i estada, exercici de la pàtria potestat, despeses de manteniment, dissolució del règim econòmic del matrimoni, ús de l'habitatge, etc. (art. 81 i 85 del Codi civil), (2010), aspectes concretats al conveni regulador, com recollim més endavant.

Si el procés es realitza d'acord mutu, els tràmits són més senzills i ràpids, i comporta menys cost econòmic i emocional. En canvi, si el procediment és per la via contenciosa, es dupliquen els tràmits i les despeses, el procés s'allarga en el temps (presentació de proves, al·legacions, etc.) i també el cost emocional és més elevat, de manera que existeix un risc més gran que el conflicte entre els progenitors s'enquisti i s'afermin les diferències, tot creant un clima de tensió i inestabilitat per als fills.

En tots dos procediments és necessari contemplar un conveni regulador que concreta els termes econòmics i relacionals a partir del divorci i/o separació entre els progenitors i amb relació als fills que han tingut en comú. Aquests aspectes són:

- Pla de parentalitat si hi ha fills menors. Compromisos que els pares assumeixen respecte de la guarda i custòdia dels fills. Guarda i custòdia d'un dels progenitors o compartida. Organització del temps que cadascú dedicarà als fills.
- Quantitat estipulada en règim de pensió d'aliments per als fills.
- Règim de relacions amb avis i germans (si no conviuen al mateix domicili).
- Atribució o distribució de l'ús de l'habitatge familiar, prestació compensatòria que un dels progenitors té dret a percebre, compensació econòmica per raó de treball i liquidació de béns.

El conveni de separació/divorci és sens dubte necessari ja que regula i estructura la nova organització familiar. No obstant això, com observem en la pràctica, de vegades els desacords respecte d'algun dels termes poden ser utilitzats per un dels progenitors (o tots dos) per mantenir la situació d'en-

frontament en el temps. Els progenitors poden col·locar-se en una posició de vencedor/vençut i utilitzar la via judicial i el litigi com a única manera de resoldre els desacords.

Aquestes situacions tenen efectes negatius perquè augmenten el patiment dels fills, que sovint són espectadors directament o indirectament de les discussions i enfrontaments dels pares.

Com ja hem esmentat abans, l'augment de divorcis en l'última dècada ha estat considerable. Així es constata en els dos documents als quals ens referirem a continuació i que aporten dades significatives al respecte. Aquests documents són: L'Informe sobre nupcialitat i ruptura de l'Institut de Política Familiar de l'any 2015 i l'Estadística de nul·litats, separacions i divorcis de l'any 2016 de l'Institut Nacional d'Estadística (INE), publicats l'any 2017. Informes que donen suport de manera quantitativa i qualitativa a les dades referides a l'inici d'aquest apartat. Volem posar en relleu les dades següents:

- Espanya és un dels països de la UE amb la taxa de ruptura/nupcialitat més alta. Es registren 7 ruptures anuals per cada 10 matrimonis legals i es constata que, d'aquestes ruptures, 6 de cada 10 matrimonis tenien fills.
- En l'última dècada s'han duplicat els divorcis a Espanya (2004-2014). El 2004 se'n van produir 50.000 i el 2014, 100.000.
- Tenint en compte la tipologia de procediments de divorci i separació, en l'àmbit estatal s'observa que la mitjana de durada dels procediments d'acord mutu va ser de 3,2 mesos, mentre que la dels contenciosos va ser de 9,8 mesos.
- La custòdia dels fills va ser atorgada a la mare en el 69,9 % dels casos (xifra sensiblement inferior a la de l'any anterior), en el 5,1 % la custòdia la va obtenir el pare (enfront del 5,3 % l'any 2014), en el 24,7 % va ser compartida (sensiblement superior a l'any anterior) i en el 0,4 % va ser atorgada a institucions o a altres familiars. Dades referides en l'àmbit estatal.
- En l'àmbit autonòmic i només a tall de referència, a Catalunya el 2015 es va registrar la taxa més alta de divorcis, separacions i nul·litats per cada 1.000 habitants (2,6%), mentre que Castella i Lleó en va registrar la més baixa (1,6 %).

Aspectes legals sobre la separació i el divorci

La primera llei que va regular el divorci a Espanya va ser l'aprovada l'any 1932 durant la Segona República. Fins llavors, les qüestions relatives al matrimoni i el divorci es regien pel Codi civil de 1889, que a l'article 52 afirmava: "El matrimoni es dissol per la mort d'un dels cònjuges". Per tant, la llei de divorci de 1932 suposava una important novetat legal i va tenir una importància fonamental des del punt de vista ideològic en presentar-se com una defensa de la dona i un pas endavant vers la igualtat de drets, de manera que en la seva època es va considerar la llei més progressista d'Europa.

La Segona República espanyola (abril 1931-1939) va donar pas, en finalitzar la guerra civil, a la dictadura franquista, règim que, mitjançant la llei del 23 de setembre de 1939, deroga la llei de divorci de 1932 i declara nul·les totes les sentències de divorci.

No és fins l'any 1981, un cop recuperada la democràcia a Espanya (govern d'Adolfo Suárez), quan es proclama de nou la llei de divorci, llei que es manté actualment, tot i que amb algunes reformes.

Per tant, amb la llei 30/1981, de 7 de juliol, es regulava novament el divorci a Espanya, es modificava la regulació del matrimoni al Codi civil i es determinava el procediment en les causes de nul·litat, separació i divorci. En aquesta llei es contemplava que, per poder recórrer al divorci, els cònjuges havien de passar prèviament per la separació judicial i portar com a mínim dos anys sense conviure amb l'altre cònjuge i un any separats judicialment. Van haver de passar vint-i-quatre anys perquè aquesta llei es modifiqués i adequés a les noves necessitats socials i realitats familiars. Aquesta reforma es va dur a terme mitjançant la llei 15/2005, del 8 de juliol, per la qual es modifiquen el Codi civil i la llei d'enjudiciament civil en matèria de separació i divorci. Aquesta reforma va donar lloc a l'escurçament dels terminis per sol·licitar el divorci i va eliminar la necessitat d'argumentar la causa i també la necessitat de separació prèvia. En definitiva, amb aquesta revisió es buscava promoure i protegir la dignitat i els drets dels cònjuges i procurar que per mitjà del matrimoni s'afavorís el desenvolupament lliure de la personalitat de tots dos.

Amb la Llei 15/2005 s'introdueixen modificacions a la Llei 30/1981 de les quals en volem destacar les següents:

Pel que fa al Codi civil:

- "S'ha de decretar judicialment la separació, sigui quina sigui la forma de celebració del matrimoni." (Art. 81)
- "El conveni regulador ha de contenir, almenys, els aspectes següents: la cura dels fills subjectes a la pàtria potestat de tots dos, l'exercici d'aquesta i, si s'escau, el règim de comunicació i estada dels fills amb el progenitor que no visqui habitualment amb ells." (Art. 86)
- "Els pares poden acordar en el conveni regulador o el jutge pot decidir, en benefici dels fills, que la pàtria potestat sigui exercida totalment o parcialment per un dels cònjuges." (Art. 92)
- "El jutge, abans d'adoptar alguna de les decisions... pot sol·licitar un dictamen d'especialistes... relatiu a la idoneïtat del tipus d'exercici de la pàtria potestat i del règim de custòdia dels menors." (Art. 92)
- "El cònjuge al qual la separació o el divorci produeixi un desequilibri econòmic... té dret a una pensió." (Art. 97)

Pel que fa a la Llei 1/2000, de 7 de gener, d'enjudiciament civil, es veu també modificada en alguns termes. Entre d'altres, en destaquem els següents:

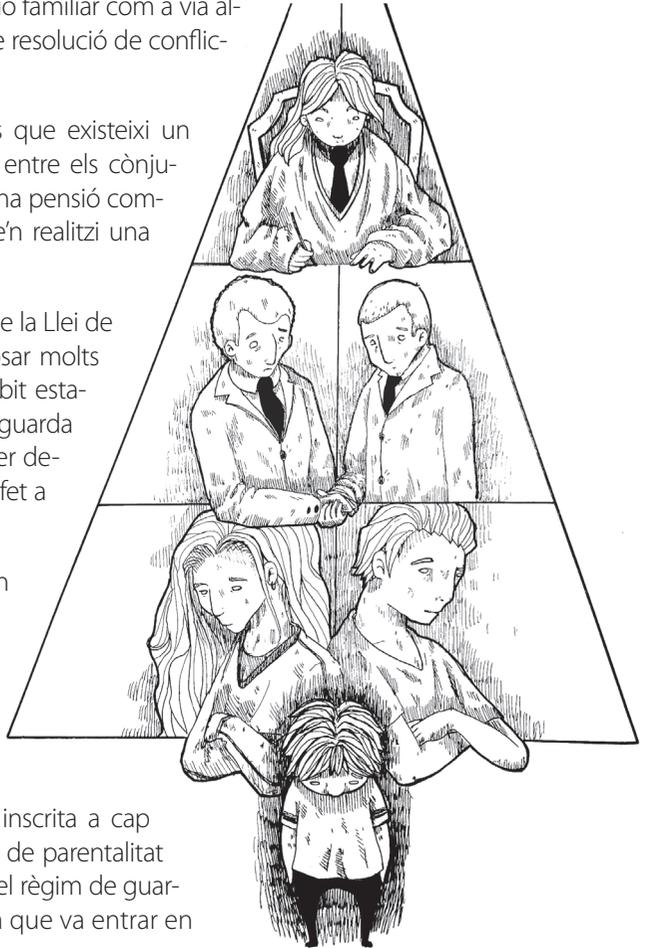
- "En les exploracions de menors en els procediments civils, el jutge ha de garantir que el menor pugui ser escoltat en condicions idònies per a la salvaguarda dels seus interessos..." (Art. 770)
- "Si hi ha fills menors o incapacitats, el tribunal ha d'obtenir l'informe del ministeri fiscal sobre els termes del conveni relatius als fills i oir-los, si tenen seny suficient..." (Art. 777)
- "El Govern remetrà a les Corts un projecte de Llei sobre mediació". (Disposició final tercera)

A tall de síntesi, a continuació ressaltem les modificacions més rellevants d'aquesta última reforma (2005) pel que fa als fills:

- Es regula de manera més àmplia la possibilitat que la guarda i custòdia dels fills pugui ser compartida. Abans de la reforma, no s'acostumava a atorgar la guarda i custòdia compartida perquè es creia que podia perjudicar els fills. Alguns estudis han demostrat el contrari.
- Es possibilita la mediació familiar com a via alternativa i voluntària de resolució de conflictes.
- S'estableix que, en cas que existeixi un desequilibri econòmic entre els cònjuges, en lloc de pagar una pensió compensatòria periòdica se'n realitzi una d'única.

Com veiem, la reforma de la Llei de divorci de 2005 va suposar molts canvis, tot i que en l'àmbit estatal no s'ha regulat una guarda i custòdia compartida per defecte, com en canvi s'ha fet a Catalunya.

A Catalunya cal tenir en compte la Llei 25/2010, del 29 de juliol, aprovada al Parlament i relativa a la persona i la família. Aquesta llei no exigeix que la convivència estable en parella estigui inscrita a cap registre, especifica el pla de parentalitat amb més detall i regula el règim de guarda i custòdia compartida que va entrar en

vigor l'1 de gener del 2011. A més, s'hi delimiten dos principis bàsics de la responsabilitat parental: el manteniment dels deures dels progenitors vers els fills i la necessitat de prendre les decisions atenent sempre a l'interès del menor.

Situacions especials

Destacarem a continuació dues situacions que considerem especials pel risc de major desprotecció que comporten per als fills i perquè impliquen un procediment legal diferent.

Ens referirem en primer lloc a quan la ruptura matrimonial es produeix de manera imprevista i **un dels progenitors marxa del domicili** i, en segon lloc, a les situacions de **violència de gènere**.

En el primer cas, a partir de la Llei 15/2015 (Llei de la jurisdicció voluntària de l'Estat espanyol i revisió posterior del 30 de juny de 2017), ja no existeix el delictes per abandonament de la llar, però sí el delictes d'abandonament de família quan un dels cònjuges marxa del domicili familiar i deixa de contribuir a la cura i l'alimentació dels fills. Si continua contribuint-ne al manteniment, és molt difícil que un jutge estimi que és delictes. Tampoc no es considerarà abandonament si, en un termini de 30 dies, el cònjuge que se n'ha anat presenta una demanda de nul·litat, separació o divorci. En cas d'abandonament, es recomana acudir al jutjat de guàrdia o a la comissària i presentar una denúncia.

En els casos d'abandonament, convé matisar l'existència d'una excepció quan hi ha maltractament, situació en què és important realitzar la denúncia especificant que s'abandona la llar per impossibilitat en la convivència.

En el segon cas, a partir de la mateixa llei, es pot declarar judicialment el divorci sense necessitat de considerar el termini de tres mesos d'estar casats "quan s'acrediti l'existència d'un risc per a la vida, la integritat física, la llibertat, la integritat moral o llibertat i indemnitat sexual del cònjuge demanant o dels fills de tots dos o de qualsevol dels membres del matrimoni". En aquestes situacions i prèvia interposició de denúncia dels fets violents, són els jutjats de violència a la dona els competents per tramitar assumptes de

dret de família i jurisdicció voluntària, com ara la regulació de la guarda dels fills menors, la separació o el divorci.

En aquests casos, es poden establir unes mesures provisionals urgents que serien una mena de preconveni regulador. Són les mesures que cal sol·licitar al jutjat de família quan no existeix cap tipus de regulació judicial i que poden regular, entre d'altres, l'obligació d'abonar aliments als fills (si els fills s'han quedat amb la mare o la mare ha marxat amb ells), decidir quan i com pot el pare veure els fills (possibilitat dels punts de trobada), decidir si ha d'abonar algun tipus de prestació compensatòria, compensació per raó de treball, etc.

Altres referències

- La Convenció sobre els drets de l'infant, a l'article 9, fa referència a aspectes que cal tenir en compte quan l'infant està separat d'un dels pares.
- Llei 14/2010 dels drets i oportunitats en la infància i l'adolescència de Catalunya. En concret, el capítol II, en què s'estableixen els drets en l'àmbit familiar i que inclou quatre articles sobre la protecció de la infància en moments de crisi familiar i de separació i divorci. Aquests articles són els 37, 38, 39 i 84. També cal destacar el capítol III, article 102.
- Article 37, apartat 2: pel que fa a la **responsabilitat en la criança i la formació dels menors**, "els pares i les mares i les persones que tenen atribuïda la tutela o la guarda dels infants i els adolescents han d'assegurar, dins llurs possibilitats, les condicions de vida necessàries per al desenvolupament integral dels infants i els adolescents."
- Article 38 sobre els **drets de relació i convivència**. En destaquem els apartats 1, 2 i 5: 1: "Els infants i els adolescents tenen dret a viure amb llurs progenitors llevat dels casos en què la separació és necessària. També tenen dret a convida i a relacionar-se amb altres parents pròxims, especialment amb els avis"; 2: "Els infants i els adolescents tenen dret a mantenir un contacte directe amb els progenitors amb qui no convisquin"; 5: "Les administracions públiques han de garantir l'exercici adequat dels drets regulats per aquest article i de la conciliació de la vida familiar, personal i laboral pel que fa a llur exercici, especialment si hi ha una situació de conflicte familiar, mitjançant els serveis

de punt de trobada o altres que compleixin la mateixa finalitat, amb el garantiment, en tot cas, del benestar i la seguretat dels infants i els adolescents...”.

- Article 39 relatiu a la **Mediació**: “Els poders públics, a fi de garantir el dret dels infants i els adolescents a relacionar-se amb llurs famílies, han de fixar procediments específics de mediació familiar. El sistema de mediació també ha d’incloure els conflictes que afecten els infants i els adolescents en l’àmbit familiar”.
- Article 84 sobre **la prioritat de la permanència de l’infant o adolescent en un entorn familiar lliure de violència**. Apartat 1: “Si el maltractament s’ha produït en l’àmbit familiar, i sempre que convingui a l’interès de l’infant o l’adolescent, s’han de prioritzar les mesures de protecció administratives o judicials que permetin la permanència de l’infant o l’adolescent en un entorn familiar lliure de violència i l’allunyament de la persona maltractadora”.
- Per últim, el Capítol III sobre les **situacions de risc**, a l’article 102, destaca que esdevé una situació de risc “el conflicte obert i crònic entre els progenitors, separats o no, quan anteposen llurs necessitats a les de l’infant o l’adolescent”.

Serveis específics dins l’àmbit social-judicial

Paral·lelament al desenvolupament del marc legal, i de vegades en conseqüència, s’han anat implantant diversos serveis que són resposta a una necessitat social sentida i que pretenen, en els diferents moments del procés de separació, disminuir o regular la conflictivitat entre els pares i minimitzar els efectes negatius en els fills. En destaquem els següents:

La mediació familiar: la mediació familiar sorgeix com un procediment voluntari i amb la intervenció d’un tercer, el mediador, per ajudar a gestionar de manera positiva els conflictes familiars derivats de la ruptura de parella. Es comença a parlar d’aquest procediment a partir de la Llei 30/1981, tot i que no existeix una llei pròpia que la reguli en l’àmbit estatal. Catalunya va ser la primera comunitat autònoma que va regular legalment la mediació familiar (Llei 1/2001, del 15 de març).

Es tracta d'una possibilitat per abordar les ruptures i per restaurar la comunicació i les relacions familiars que ofereix als pares un espai per escoltar-se, prevenir situacions de major conflicte i, sobretot, preservar als fills dels conflictes dels pares i facilitar una millor adaptació a la nova reorganització familiar després de la ruptura.

Equips d'assessorament tècnic en l'àmbit de la família (EATAF): sorgeixen a partir de la reforma de la Llei de divorci que va materialitzar la possibilitat d'intervenció, en els processos judicials de separació i divorci, de psicòlegs i treballadors socials com a perits. A Catalunya es regula a la Llei 25/2010, del 29 de juliol, del llibre segon del Codi civil de Catalunya, relatiu a la persona i la família: "les mesures que s'adoptin sobre els fills com a conseqüència de procediments de ruptures i separacions han de ser acordades sempre en benefici d'aquests i les decisions judicials han de sostenir-se també en la valoració de les necessitats i interès del menor".

La tasca d'aquests equips implica proporcionar als òrgans judicials informes amb elements psicosocials d'anàlisi i valoració que els facilitin una visió global de la situació de les persones i ajudin a la presa de la decisió judicial. Igualment, implica la tasca d'assessorament als pares.

Punts de trobada: els punts de trobada són serveis públics destinats a atendre i prevenir, en un lloc neutral i transitori i en presència de personal tècnic, la problemàtica que sorgeix en els processos de conflictiva familiar i, en concret, pel que fa al compliment del règim de visites dels fills establert en els supòsits de separació o divorci dels progenitors o en el supòsit de l'exercici de la tutela per part de l'Administració pública, amb la finalitat d'assegurar la protecció del menor.

L'accés a aquest recurs el determina el jutge o l'Administració, que sol·licita a la Secretària de Família l'assignació del servei més pròxim al domicili dels fills.

La normativa d'aquests punts de trobada es concreta a cada comunitat autònoma d'una determinada manera. A Catalunya es regula en el Decret 357/2011, de 21 de juny, del Departament de Benestar Social i Família de la Generalitat de Catalunya, publicat al DOGC el 23 de juny del 2011.

Coordinador de parentalitat: professional que recentment i gradualment es va introduint dins de l'àmbit legal (Catalunya, Madrid, València, Alacant, Aragó, etc.). El designa el jutge i intervé com a figura de referència en processos de separació de famílies d'alta conflictiva, un cop es produeix la sentència. Té per finalitat vetllar-ne pel compliment i garantir que es compleixen les mesures dictades pel jutge relatives al benestar dels fills.

Persegueix, per tant, ajudar els progenitors a resoldre els conflictes relatius als fills i a protegir les relacions paternofiliales segures i sanes.

Actualment, manca definir el perfil de competències d'aquesta figura, així com la formació específica que ha de tenir.

Es tracta d'un recurs ja utilitzat i validat en altres països des de fa anys: (EUA, Argentina, Alemanya, Anglaterra).

Hi ha també altres propostes que sorgeixen per iniciativa de diversos professionals i serveis i que compten amb el suport i el reconeixement de les diferents administracions locals i autonòmiques o bé d'entitats d'iniciativa privada. Totes posen l'accent en la prevenció per anticipar-se als possibles efectes negatius en els fills, tenint en compte en primer lloc els seus drets com a infants.

En destaquem diferents campanyes de sensibilització, guies i accions diverses que tenen com a destinataris la família com a grup, els pares immersos en el procés de separació i divorci, així como també els professionals de l'àmbit de la infància en general compromesos en el seu acompanyament.

Algunes d'aquestes guies/experiències s'incorporen a l'apartat de bibliografia al final d'aquest treball.

3

Separació i divorci dels pares: factor de risc per al desenvolupament evolutiu dels fills

Ens ha semblat oportú iniciar aquest apartat formulant-nos algunes preguntes: és el divorci en si mateix una situació de risc? Existeixen moduladors de l'impacte? Quin lloc ocupen en aquest procés els diferents entorns amb els quals la família interactua?

Intentarem apropar-nos a respostes que ajudin a la comprensió i abordatge posterior de la situació que ens ocupa.

3.1. Un procés que implica risc en si mateix

Analitzem aquí la separació des de la perspectiva de la repercussió que tot el procés té en els fills i en les funcions parentals. És a dir, la separació com a factor de risc per al desenvolupament de l'infant.

La separació, com ja hem comentat anteriorment, implica ruptura, crisi i canvis en tota la família i, per tant, desorientació i una certa experiència de vulnerabilitat i risc en els diferents membres. També hem fet referència al fet que la separació, com recullen Emilia Dowling (psicòloga clínica i terapeuta familiar de la clínica Tavistock de Londres) i Gill Gorell (terapeuta familiar i consultora

a l'Institute of Family Therapy de Londres) (2008), "és sovint una resposta a un conflicte mantingut que es resol amb violència".

El canvi de vida que es visualitza o concreta deriva en incertesa vers el futur, la qual cosa pot activar en els pares ansietats bàsiques com ara culpa, por, desconfiança, angoixa, etc., sentiments que donen lloc a respostes defensives com manipulació, hostilitat, rigidesa, etc., en què molt sovint impliquen els fills.

En aquest marc, mantenir les funcions parentals resulta una tasca complexa i dependrà en bona part de la història prèvia de cadascun dels pares i de la seva personalitat, però també dels suports que puguin tenir al llarg del procés. Els canvis viscuts per la família justificarien per si sols l'atenció i la cura professionals.

Diversos autors, Félix López entre d'altres, recullen que el divorci dels pares és un factor de risc que incrementa la probabilitat de dificultats en els infants, alhora que assenyalen que la complexitat dels factors que influeixen en les famílies abans, durant i després de la separació indica que és el procés mateix, més que no pas un únic esdeveniment, el que requereix ser analitzat a l'hora de valorar-ne els efectes. Aquests autors també coincideixen en assenyalar que el risc s'incrementa en alguns moments del procés i que determinades característiques que es donen en algunes famílies augmenten la fragilitat i el risc en aquesta adaptació. A aquests moments ens referirem més endavant.

Igualment, la nostra pròpia experiència ens informa que, tot i que la separació representa un factor de canvi i estrès, si els infants poden percebre que els seus pares els estimen i tenen la voluntat de cuidar-los, atendre'ls i ajudar-los en les seves necessitats, les repercussions de la separació poden ser integrades en la seva vida i desenvolupar-se de manera saludable.

En conclusió podríem dir que, si bé el divorci és un factor de risc respecte a l'adaptació dels infants, per si mateix no té un efecte negatiu en un nombre important de situacions.

Indiquem a continuació breument algunes **situacions singulars** que poden augmentar el risc i dificultar l'adaptació: És important tenir-les en

compte a l'hora de **la detecció, la valoració i la intervenció com a treballadors socials.**

- Quan els pares pertanyen a **cultures diferents**. Tenen visions del món i sistema de creences diferents respecte a l'home-dona. Poden donar-se interferències generacionals (quan la família extensa desaprova algunes d'aquestes unions).
- **Diferència de gènere**. Sembla que les diferències pel que fa a com es viu i gesta el procés tenen a veure amb la posició de qui abandona i qui és abandonat, més que no pas amb el gènere. En la pràctica observem que la major part de les separacions es produeixen, en el cas de les dones, per un comportament violent de la parella i, en el cas dels homes, per l'existència d'una altra persona.
- **Problemes de salut mental dels progenitors**. L'existència d'aquests problemes en un progenitor és per si mateixa un factor de risc per als fills. Els estudis de la bibliografia consultada relacionen depressió dels pares amb diagnòstic de depressió, ansietat, manca d'atenció, menys destresa social, etc., en els infants, així com un risc elevat de patir desatenció i/o maltractament. Estar deprimit, consumir tòxics o patir algun tipus de problema de salut mental minva la capacitat de ser un pare o mare eficaç i dificulta el comportament actiu i receptiu necessari per a unes relacions satisfactòries entre pares i fills.
- **Canvis en els patrons econòmics i laborals**. Ajustos econòmics que poden implicar, entre d'altres: venda de la casa, renegociació de la hipoteca, lloguer d'un altre habitatge per part de l'altre cònjuge, canvi de casa dels fills, càrregues econòmiques més grans, etc. Conseqüències que comporten, a un o a tots dos pares, la necessitat de més ingressos, més hores de treball o estudis que permetin l'ascens laboral o la millora del lloc de treball.
- **Canvis en el rol matern/patern**. Especialment en les famílies amb una diferenciació de rols molt clara, en què un dels cònjuges s'ha implicat poc en la quotidianitat de la vida dels infants i per tant desconeix com dur a terme aquest rol en la nova situació.

- **Canvis en l'estructura familiar: la monoparentalitat.** En aquest tipus d'estructura, tota la responsabilitat recau en un sol progenitor (sovint la dona), que ha d'ocupar-se de la cura dels fills en els diferents àmbits de la seva vida: emocional, de salut, educatiu, econòmic, etc., i compatibilitzar-ho (en el millor dels casos) amb una ocupació mal remunerada, temporal o a temps parcial. La pràctica ens demostra que un nombre important de les dones acostumen a ocupar llocs de treball que, amb la crisi actual, són els primers a desaparèixer.

En aquest sentit, la monoparentalitat comporta amb freqüència major grau de fragilitat i risc de pobresa o exclusió social, molt especialment si no es disposa de xarxa familiar de suport.

- Famílies amb **fills afectats per una malaltia crònica, discapacitat**, etc. La cura d'aquests infants requereix atenció a les seves necessitats específiques i això implica, entre d'altres càrregues afegides, una major despesa econòmica i una major dedicació i disponibilitat per part dels pares.

- **La presa de decisions.** Quan la separació es concreta, és freqüent que augmenti l'ansietat, les pors, la incertesa... Són moments de gran confusió en què es materialitzen i prenen forma les pèrdues, fins i tot les materials. La forma de resposta dels pares en aquests moments sol ser molt irracional, accentuada per la manera concreta de pensar, sentir i actuar de cadascú.

3.2. Factors moduladors de l'impacte

Com dèiem, és fàcil observar en el dia a dia de la nostra pràctica que la resposta dels infants a la separació dels pares és diversa. Entre els infants que han viscut aquesta experiència en les seves famílies es dona una gran variabilitat pel que fa a l'adaptació a aquesta situació i el seu benestar emocional. De què depèn? Segons els autors consultats, hi ha una sèrie de factors que actuen com a moduladors de l'impacte en la mesura que afavoreixen o dificulten l'adaptació al procés. Per a G. Pons Salvador (Universitat de València) (2007), doctora en Psicologia especialitzada en primera infància en l'àrea de relacions i interaccions, alguns són intrínsecs, com ara l'edat, el sexe i el tem-

perament, i d'altres són propis de l'entorn immediat que, sens dubte, actuaran com a factors de protecció o de vulnerabilitat. Aquesta autora destaca, com a factors decisius en el pronòstic, la qualitat de les relacions pares-fills prèvies a la separació, així com les relacions de cooperació dels pares en les funcions parentals posteriors al divorci.

Factors protectors

- Base de relació segura (entre els pares i entre aquests i els fills).
- Actitud parental de disponibilitat vers les necessitats dels fills.
- Benestar emocional i mental dels pares.
- Estabilitat en l'àmbit laboral, econòmic i d'habitatge.
- Absència d'hostilitat entre els pares o, en tot cas, escassa conflictiva entre ells.
- Canvis mínims en l'organització i funcionament de la família.
- La relació amb la figura absent (paterna/materna) es manté.
- Suport econòmic i emocional als fills per part de tots dos pares.
- Suport d'altres membres de la família, així com dels altres entorns amb els quals es relaciona.
- Absència de valoracions o comentaris negatius d'un dels progenitors cap a l'altre en presència dels fills.

Factors de risc

- Base de relació insegura i/o ambivalent (entre els pares i entre aquests i els fills).
- Psicopatologia dels pares (ansietat, depressió, consum de tòxics, etc.).
- Conflictivitat prolongada prèvia al divorci.
- Separació inesperada (no hi ha hagut temps per a una mínima previsió dels canvis).
- Múltiples canvis en l'entorn familiar.
- Conflictivitat mantinguda entre els pares després de la separació.
- Problemes legals: custòdia, visites, aspectes econòmics, etc.
- Absència de suport extern.
- Absència física o emocional d'un dels pares.
- Inestabilitat en diferents àmbits: laboral, habitatge, economia, escola, etc.

Extret de Mardomingo, M. J. (1994). Psiquiatria del niño y del adolescente: método, fundamentos y síndromes. "Divorcio y separación de los padres". Madrid. Editorial Díaz de Santos

Convé igualment posar en relleu que les relacions entre els germans poden ser un altre element modulador i contribuir a l'augment o disminució de l'impacte "del dèficit parental". En un ambient de conflicte parental, els germans

poden donar-se suport mutu en les dificultats i l'estrès que la situació els genera, però també pot augmentar l'hostilitat entre ells. Resulta important considerar que l'impacte en cada germà és diferent.

Un altre factor que sens dubte té un efecte modulador de l'impacte són les relacions que la família mantenia i/o manté amb l'entorn social més ampli, ja que sabem que són decisives per al benestar dels infants. A aquests entorns ens referirem a continuació.

3.3. El lloc dels altres entorns de relació de la família en aquest procés

Fins ara hem assenyalat que l'ajuda o l'absència d'ajuda a la família des de qualsevol dels contextos amb els quals interactua contribueix a reduir o a augmentar, respectivament, l'impacte que la separació pot produir en cada membre i molt especialment en els infants. Des del primer moment, és bàsica una actitud de comprensió i acollida per part d'aquests contextos, així com a imprescindible l'observació i detecció dels senyals d'alerta perquè, sense detecció, no pot haver-hi intervenció.

Sembla important assenyalar que, per assegurar el benestar de l'infant i la família en conjunt, no té "l'exclusiva" cap dels contextos als quals ens referirem a continuació. Al contrari, pensem que aquest benestar és un dret de la família i que cadascun d'aquests contextos té la responsabilitat de contribuir-hi des d'una actitud compromesa i col·laboradora. Entenem que es requereix de l'aportació de tots i cadascun d'ells, si bé no al mateix temps ni de la mateixa manera.

a) Família extensa

L'entorn més pròxim al nucli familiar és la família extensa i el seu paper és central quan l'infant percep que tot al seu al voltant canvia. És llavors quan el que realment importa és preservar-ne l'estabilitat i mantenir els vincles que li són familiars.

La família extensa, i en concret els avis, són elements clau perquè els infants puguin assumir la separació dels pares, pal·liar la solitud que inevitablement senten, i fins i tot actuar com a “substituts temporals” d’atenció.

Però també pot resultar element de tensió i malestar afegit quan la família extensa (especialment els avis) adopta papers de substitució dels pares o bé de crítica i desautorització. També és freqüent observar en alguns casos que la separació revifa conflictes entre avis i pares no resolts amb anterioritat.

Cas 1

El nucli familiar el formen la mare i dos fills de 10 i 6 anys. La seva situació econòmica és precària i s’agreuja amb la separació recent dels pares.

Després de la separació, la mare i els fills es traslladen a viure amb els avis materns. Durant aquesta convivència es donen conflictes que segons la mare sorgeixen perquè els seus pares no accepten la separació, de la qual la culpen. Explica que des de sempre s’havia sentit poc

reconeguda per ells i molt especialment per la seva mare. Després d’un important enfrontament amb l’àvia, la mare sense donar explicacions marxa amb els fills d’aquest nucli i des de llavors impedeix el contacte dels infants amb els avis.

Després d’aquest episodi, els infants canvien de localitat i escola per segona vegada en poc més d’un any.

Actualment, coincidint amb les visites del pare, els infants veuen els avis materns al parc. Als petits se’ls hi diu que no ho expliquin a la mare.

En l’acompanyament professional a la família cal estar atents al fet que els pares no trenquin les relacions amb la família extensa, perquè privarien als infants dels beneficis del manteniment d’aquests vincles. Mantenir-los és un dret reconegut: “Els infants i els adolescents [...] tenen dret a conviure a i relacionar-se amb altres parents pròxims, especialment amb els avis”. (Art. 38.1 de la Llei 14/2010 dels drets i les oportunitats en la infància i l’adolescència de Catalunya)

b) Escola

L’escola és el lloc al que els pares acostumen a acudir per compartir les crisis familiars que afecten els seus fills. Però la situació de divorci sol mantenir-se en secret perquè suposa una xarxa d’emocions complexa que fa difícil comunicar-la i compartir-la, i són els infants els qui, per mitjà de conductes diver-

ses, expressen i transmeten el malestar i les dificultats que viuen en la seva família.

En aquest moment de canvi, l'escola pot ser un lloc que ofereixi l'estabilitat i previsibilitat que tant necessiten.

L'escolta i la disponibilitat són eines molt vàlides per al mestre/tutor, especialment en l'etapa primària en què resulta central com a figura d'aferrament. En canvi a secundària pot fer-se més difícil en quedar aquesta figura diluïda i reemplaçada per una sèrie de professors amb funcions diferents. Els equips d'assessorament escolar (EAP), i més concretament la figura del treballador social, poden ser de gran ajuda a l'equip educatiu en l'atenció que la família pugui requerir.

Cas 2

La tutora del M., un alumne d'11 anys, està preocupada perquè des de fa un temps observa una actitud apàtica i dificultats per concentrar-se en classe. El seu rendiment escolar ha baixat significativament en l'últim trimestre.

La tutora sap que els pares del M. es van separar fa uns mesos. Sap també que el noi prefereix estar amb el seu pare perquè no té bona relació amb el company actual de la mare. Després de les estades amb el pare es mostra content i parla de les activitats que fan junts.

Durant les converses que la tutora manté amb el M. també observa que l'organització quotidiana del pare és caòtica, l'infant passa molt temps fora de casa sense la supervisió d'un adult i els horaris de son i menjar són variables. També

és habitual que quan el noi està amb el pare no porti els deures fets.

La tutora es planteja convocar tots dos pares per transmetre'ls els canvis que observa en el M. i intercanviar i contrastar punts de vista per buscar conjuntament estratègies que ajudin a introduir canvis en la dinàmica quotidiana i millorar el rendiment escolar.

Facilitar aquest espai als pares suposa per a la tutora fer en la seva agenda alguns canvis que

considera necessaris per aconseguir l'objectiu i intervenir al més aviat possible.

En aquest contacte amb els pares i davant de les dificultats que tots dos planteegen, troba oportú introduir la figura de la treballadora social (EAP) i concretar una primera entrevista amb ella per tractar els seus desacords.

Destaquem algunes idees que, en casos com l'anterior, poden ajudar a desenvolupar estratègies d'ajuda a l'escola:

- Mantenir la comunicació amb els pares des de la convicció que tots dos són importants per al seu fill/a amb independència de les circumstàncies canviants de la família. Això ajudarà a aconseguir una actitud col·laborativa pares-escola.
- Tenir present que en el procés de divorci els pares poden sentir-se vulnerables i preocupats, però també que la relació entre ells serà difícil i sovint conflictiva. Si aquesta conflictivitat és alta, l'escola ha de ser flexible perquè el pare i la mare per separat puguin veure i reunir-se amb els professionals.
- Procurar a l'infant espais d'escolta que li permetin sentir-se millor i percebre l'escola com un lloc de confiança, neutral i protector.
- Plantejar-se com a equip la necessitat de formació en aspectes relatius als canvis en la família com a oportunitat per examinar els propis valors i experiències amb relació al divorci i els seus efectes.
- Incorporar al currículum escolar experiències importants de la vida, com per exemple el diferents models de família actual, i presentar-los com quelcom normalitzat.
- Parlar dins l'aula de qüestions relacionades amb els canvis, i en particular de la separació i el divorci.

Tot i així, es donen situacions en què l'escola sent que, encara que hagi fet el possible, l'ajuda que ofereix no és suficient per a l'alumne, i llavors és quan cal plantejar l'atenció especialitzada en els diferents dispositius de la xarxa comunitària.

Cas 3

El L. té 8 anys i cursa tercer de primària. Els seus pares s'han separat recentment. Ell i la seva germana de 4 anys viuen amb la mare en un petit habitatge de lloguer on s'han traslladat després de la separació. Segons l'acord entre els pares, les visites del pare són els caps de setmana alterns i els dimecres.

Com s'ha pogut observar a l'escola, la mare no respecta aquest acord. Quan els dimecres ve el pare a buscar els nens a la sortida de classe, la mare, sola o acompanyada dels avis materns, ho impedeix. Els infants veuen el pare i corren cap a ell, però la mare o els avis els separen brusquement. El pare insisteix cada setmana i cada dia la situació es fa més tensa. La

direcció de l'escola ha intentat mediar entre els pares sense resultat.

La tensió va en augment perquè tots dos pares es discuteixen i insulten en presència dels nens i aquests es mostren espantats i desorientats.

La tutora del L. observa en les últimes setmanes que el nen es mostra trist i gairebé cada dia es queixa de mal de cap.

L'escola, conscient del malestar dels infants i dels pares mateixos, decideix facilitar-los un espai d'orientació i suport dirigit a la gestió dels conflictes. Entre els objectius no descarten treballar la derivació als serveis socials de la zona perquè els pares rebin l'atenció que precisen i preservar així el benestar dels nens.

Abans de la derivació cal dur a terme una trobada escola-pares per tal de pensar conjuntament noves formes d'ajuda per a ells mateixos i el seu fill. Si pretenem que la derivació esdevingui context d'ajuda per a la família, s'ha de treballar per crear vincles i confiança en el nou context.

c) Salut

Com sabem, l'àmbit de la salut comprèn diferents nivells d'atenció: primària i especialitzada (hospitalària, xarxa de salut mental, serveis d'atenció precoç, discapacitat, etc.). En cadascun d'aquests nivells, els equips de salut poden escoltar i atendre el malestar familiar relacionat amb aquest procés o bé sol·licitar la col·laboració o derivació als altres dispositius de salut o de la xarxa social àmplia (serveis socials bàsics i especialitzats que enumerem a l'apartat següent).

Els pares, en qualsevol dels nivells esmentats, acostumen a consultar o buscar orientació en els professionals sobre aspectes físics i emocionals per entendre les dificultats que els seus fills poden presentar durant el procés de separació. També és freqüent que durant les visites mèdiques, ingressos

hospitalaris, sessions de tractament, etc., els pares manifestin de maneres diverses el seu malestar: conflictes i tensions entre ells, desacords, demandes d'informes com a suport per interposar denúncies contra l'altre membre de la parella, etc. Aquest malestar ha de ser escoltat i tingut en compte.

Destaquem aquí el paper de l'atenció primària de salut perquè la seva relació amb l'infant i la família pot estendre's a tot el cycle vital.

Cas 4

La pediatra del centre de salut recull en consulta habitual la demanda d'una mare. Diu que està preocupada pel seu fill V., d'1 any, perquè "no parla" i pateix que "li passi com a la filla gran, que va trigar molt a parlar i això va afectar el seu rendiment acadèmic". La pediatra observa en la mare una càrrega d'angoixa important i dedica un temps a explorar aspectes de l'entorn familiar del nen.

Pares separats des de fa 7 mesos. Nucli de convivència actual: mare amb els tres fills de 7, 5 i 1 any d'edat, l'àvia i la tieta materna (18 anys). Arrel de la separació dels pares es produeix un canvi de domicili però es manté el centre escolar. Ingressos derivats del treball de l'àvia. La mare està a l'atur. Pares d'origen immigrant.

La separació de la parella s'ha produït per decisió de la mare, encara que la planteja com una situació temporal, amb la intenció que el pare canviï de conductes: consum important d'alcohol, exconsumidor d'altres tòxics i en tractament de metadona.

Separació no regularitzada. No han explicat res als fills. La mare es mostra ambivalent respecte a la decisió que ha pres. El pare passa una manutenció a la mare mensualment i manté contacte amb els fills al domicili actual quan "li va bé". La mare diu que el pare mai no s'ha ocupat

de la criança dels fills, tot i que té "bona relació amb ells". Els fills demanen quan vindrà el pare. A la mare li costa parlar d'aquesta separació amb els nens i aquests no saben a què atènyer-se.

Família en seguiment pels serveis socials de la zona amb anterioritat a la separació. Amb el canvi de domicili i localitat hi ha dificultats per vincular-se de nou a aquests serveis. Actualment la mare diu que se sent sola i desorientada.

La pediatra obre dues línies de treball. D'una banda, introdueix la figura de la treballadora social de l'ambulatori per a una primera orientació i acompanyament en la revinculació amb els serveis socials de la zona i, de l'altra, deriva la mare al centre d'atenció precoç (CDIAP) per a una valoració del desenvolupament del V.

El centre d'atenció precoç, després d'una primera valoració psicosocial, decideix abordar la situació actual de crisi familiar. Sembla prioritari treballar amb la mare els efectes que poden tenir en els infants la separació dels pares i els canvis produïts recentment. La treballadora social del centre planteja com a necessari que els nens coneguin la situació de separació dels seus pares i, per tant, cal en primer lloc ajudar la mare a posar paraules a la nova situació i abordar la necessitat de planificar els contactes dels infants amb el pare.

Aquest cas posa en relleu els avantatges que el marc d'atenció primària de salut ofereix per a la detecció de factors de risc i per a un primer nivell d'intervenció atès:

- El caràcter normalitzador de la consulta. D'entrada és un espai menys “amenaçador” que el centre especialitzat.
- La separació i els efectes poden ser vistos en un context ampli de la història familiar particular.
- Durant la visita de control normal, l'actitud de l'equip bàsic de salut (pediatre, infermera i T. Social) pot facilitar la comprensió del que està passant i la manera d'abordar-ho. Cadascú des del seu lloc pot contribuir a la prevenció mitjançant la detecció, l'avaluació i l'atenció dels símptomes específics que poden produir malestar.
- La derivació i la interconsulta a serveis de salut especialitzats pot complementar el treball previ imprescindible en atenció primària.

d) Serveis socials

De vegades, el conflicte i desacord entre els pares arriba a un nivell tan alt que no pot ser contingut per ells mateixos ni tampoc en els entorns esmentats amb anterioritat. Ens referim a experiències de violència dins la família que poden donar lloc a la desprotecció dels fills. Són situacions en què els drets de l'infant i la cobertura de les seves necessitats poden veure's, o de fet es veuen, amenaçats. La intervenció de serveis socials, ja sigui en el nivell primari o especialitzat, conjuntament amb la col·laboració de la resta de dispositius socials, adquireix un paper central per garantir-ne el benestar i la protecció.

Els serveis socials són un dels pilars bàsics de l'Estat de Benestar. Conformen un conjunt d'intervencions que tenen com a objectiu garantir les necessitats bàsiques dels ciutadans, posant l'accent en la seva autonomia personal i en el desenvolupament de les capacitats personals, en un marc de dignitat de les persones (Llei 12/2007 d'11 d'octubre a Catalunya). L'accés a aquests serveis és un dret subjectiu universal.

Sestructuren en dos nivells: **atenció bàsica i especialitzada**. El primer nivell és la porta habitual d'entrada al sistema i funciona com l'eix vertebrador de tota la xarxa de serveis. El segon nivell s'organitza a partir de necessitats que requereixen atenció específica. Aquests inclouen entre les seves funcions la valoració i el diagnòstic de situacions de necessitat social que no poden abordar-se des d'un servei social bàsic.

Atenent al principi de globalitat, els serveis socials han de donar resposta integral a les necessitats personals, familiars i socials considerant aspectes relatius a **la prevenció, l'atenció, la promoció i la inserció**. Aquesta atenció ha de ser personalitzada i integral sobre la base d'un pla d'intervenció individual/familiar i la coordinació amb els altres sistemes de benestar (salut, educació i altres entitats de la xarxa) amb els quals la família es relacioni.

Entre les seves funcions en destaquem, pel tema que ens ocupa, les següents: detectar situacions de necessitat familiar, oferir l'orientació i l'assessorament necessaris, intervenir en nuclis familiars en situació de risc social, especialment si hi ha menors; aplicar protocols de prevenció i atenció al maltractament a les persones més vulnerables; oferir un tractament específic (si escau); i informar a petició de jutges i fiscals sobre la situació personal i familiar de persones afectades per causes judicials.

Aquestes funcions queden definides en diverses normatives que emparen els infants i que assenyalen l'obligació dels poders públics (en els diferents nivells) d'intervenir i protegir-ne els drets i la integritat física i emocional en qualsevol dels contextos de violència en què visquin, incloent-hi la violència de l'home vers la dona en l'àmbit familiar.

Ens referim a:

- La Llei orgànica 1/1996, de 15 de gener, de protecció jurídica del menor, que reconeix la titularitat de drets a persones menors i regula els principis generals d'actuació davant de les situacions de desemparament. L'entitat pública DGAIA (Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència a Catalunya), i sempre en benefici del menor, és responsable que els serveis socials avaluin la situació familiar i, si escau, n'exerceixin la tutela.

- Llei 26/2015, de 28 de juliol, i Llei orgànica 8/2015, de 22 de juliol. Totes dues lleis introdueixen reformes al sistema anterior de protecció dels menors i constitueixen un marc comú de referència per a les diferents comunitats autònomes que són competents en la garantia dels drets del menor.
- Llei orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de mesures de protecció integral contra la violència de gènere. Reconeix expressament com a víctimes de violència els fills de la dona agredida i, per tant, subjectes que cal protegir. En aquest sentit, el jutge podrà suspendre al pare l'exercici de la pàtria potestat o la guarda i custòdia.

Cas 5

El J., de 15 anys, és fill únic. Està escolaritzat. Els seus pares se separen després de mesos de conflictes importants entre ells. La mare, després de la separació, ha pogut parlar de maltractament psicològic i puntualment físic rebut per part de la seva parella. Després de la separació la conflictiva continua i no han pogut respectar els acords de la sentència relatius a la cura i els contactes amb el fill.

La guarda i custòdia la té la mare i el J. té contacte amb el seu pare caps de setmana alterns. Els pares viuen en municipis diferents.

El pare consumeix tòxics i està a l'atur. Es relaciona amb l'entorn ampli de manera agressiva. Actualment depèn a tots els nivells de la seva família extensa. El paper de la seva família sempre ha estat sobreprotector i culpen la mare de la separació i dels diferents conflictes. Davant del J., tant el pare com la seva família extensa desautoritzen la mare contínuament i han arribat a dir que el maltracta.

La mare conserva el treball però els seus ingressos són insuficients. No compta

amb el suport efectiu de la seva família perquè viuen fora. Ha demanat el suport dels serveis socials de la seva zona (treballador social i educadora) i rep bé les orientacions relatives a l'atenció que el J. necessita, tot i que té dificultats per contenir les seves conductes i posar-hi límits. Recentment ha demanat ajuda psicològica per a ella.

El J. ha viscut durant molt de temps immers en els conflictes dels seus pares. Sempre s'havia sentit proper a la seva mare. Ara es mostra enfadat i desorientat, i darrerament provocador amb ella. Recentment, en una de les confrontacions amb la mare, abandona el domicili matern i és acollit pel pare i la família extensa.

A nivell escolar havia seguit una trajectòria adequada, però a partir de la separació dels pares s'hi observa un baix rendiment, absentisme reiterat, actitud trista i desmotivació important, que augmenta significativament en traslladar-se a viure amb el pare i la família extensa. En aquest entorn li manquen pautes pel que fa a horari, responsabilitats escolars, etc. La relació amb el pare, segons el nen mateix explica, és de "col·legues".

Aquesta situació il·lustra aspectes recollits en el punt 3.1. Les dificultats relacionals del nucli prèvies a la separació es mantenen i s'agreuken després de concretar-se la mateixa. La situació de risc en què viu el noi aconsella intervenció prioritària des d'aquest context de serveis socials amb l'objectiu de minimitzar efectes i/o valorar alternatives orientades a la contenció i la protecció del menor, si escau.

Algunes qüestions bàsiques que cal tenir en compte són:

- Al llarg del treball i en la presa de decisions, si escau, és imprescindible des del primer moment tenir en compte tant la mare com el pare. Evitar "prendre partit".
- Donar l'oportunitat a tots dos pares d'explicar la seva pròpia història per separat. Combinar l'entrevista individual i la conjunta amb tots dos pares.
- Centrar el treball amb els pares en les necessitats del fill, en la importància de tots dos per a ell, i en veure com pot cadascun d'ells respondre a aquestes necessitats.
- Considerar, en funció del nivell de risc i desprotecció que observem, l'oportunitat d'incorporar al procés valoratiu i en la presa de decisions els serveis específics de protecció de la infància i adolescència (EAIA, DGAIA a Catalunya i/o Fiscalia de Menors).
- En cas d'utilitzar-se l'entrevista amb els fills (segons l'edat) i com a regla general, és necessari veure'ls amb els pares en primera instància i, en cas que sigui sols, ha de quedar clar el motiu.
- Amb el fill, evitar preguntes que el col·loquin en un conflicte de lleialtats i fer-li saber que el que parlem ho compartirem amb els seus pares amb la intenció de millorar la seva vida. És important transmetre a l'infant confiança en què l'ajudarem i acompanyarem si ell no pot o no se sent capaç de parlar amb els seus pares de les seves preocupacions i/o pors.
- Per a l'avaluació del risc i efectes en els fills (sobretot a edats primerenques), pot ser oportú l'ús d'altres recursos com el dibuix, el joc, la narració de con-

tes, etc., la utilització dels quals requereix de formació específica. En aquest cas pensem que la figura del psicòleg és la indicada.

- Evitar, al llarg de tot el procés, la “sobreactuació” professional. En els moments de major conflicte, la manca de reflexió contribueix a augmentar la inseguretat i el risc.

e) Context legal

Com hem assenyalat anteriorment, en el moment en què es concreta la separació i per decidir sobre el futur dels fills entra en escena el sistema judicial i els diferents actors que hi operen. La legislació a la qual ens referirem a l'apartat 1.2 regula i ordena aspectes relatius al benestar i la protecció dels infants, així com a la protecció en les situacions de violència (patides pels fills o l'altre membre de la parella), a més d'aspectes que tenen a veure amb l'educació i l'atenció dels fills, la manera com es relacionaran amb els progenitors o altres membres de la família significatius per a ells, així com els sentiments i l'opinió dels fills d'acord a la seva edat.

D'aquesta intervenció judicial se'n deriven mesures i recursos que poden ajudar la família a gestionar els conflictes derivats de la ruptura de la parella i molt especialment contribuir a la protecció i garantia dels drets de l'infant.

Des d'aquest context, i en l'àmbit de l'Estat espanyol i les comunitats autònomes, s'han desenvolupat instruments com la mediació, els punts de trobada familiar i els equips especialitzats d'assessorament als jutges (EATAF), les funcions i utilitat dels quals han estat desenvolupades en l'apartat 2.2 d'aquest treball.

Cas 6

Els pares de la B., de 4 anys, després d'una relació molt conflictiva decideixen separar-se. El pare és bastant més gran que la mare i pateix una paràlisi que li impedeix ser autònom per a la vida diària. La petita està diagnosticada de diabetis i precisa de controls continuats i medicació.

La mare en té la guarda i custòdia i el pare està amb la B. els caps de setmana alterns (sense pernoctar).

A petició del pare, el jutge accedeix a ampliar els contactes amb la B., cosa que implica que la nena pernocti amb el pare algun dia a la setmana i passi més temps amb ell.

La mare no confia en la capacitat del pare per cuidar adequadament de la nena i, després de ser orientada per la treballadora social de l'hospital on tracten la B., sol·licita la intervenció de l'equip EATAF.

Al llarg de l'apartat hem suggerit algunes línies d'intervenció que poden ser comunes als diversos entorns aquí recollits. Cal recordar que aquesta experiència familiar té implicacions a diferents nivells i, per tant, la mirada interdisciplinària i el treball col·laboratiu des de qualsevol d'aquests contextos és imprescindible si volem ser per a la família un factor modulador positiu d'impacte.

4

Efectes

La separació d'una parella no comença ni acaba en el moment que la decideixen o la concreten, sinó que en tot cas és un procés en el qual les primeres etapes solen ser les més difícils, si bé a mesura que passa el temps es va produint una adaptació progressiva als canvis. Els diversos estudis recollits per la bibliografia consultada refereixen que el temps necessari per ajustar-se a la nova situació familiar és d'un a dos anys, si bé és cert que algunes famílies triguen més a adaptar-se, allarguen els problemes durant un llarg període o fins i tot s'hi "instal·len".

És, en tot cas, un procés amb conseqüències en els infants, expressades en forma de símptomes o demandes concretes, a les quals els pares, en estar immersos en un procés conflictiu, no saben o no poden respondre adequadament. Per això precisen d'ajuda externa.

Per als treballadors socials, aquest conjunt de necessitats diverses conformen **l'objecte de la intervenció professional**, al qual ens referirem més endavant (apartat 5).

Són efectes que poden ser molt diferents en intensitat, grau i durada perquè depenen de nombrosos factors i de l'existència o no d'uns altres que, com hem comentat a l'apartat anterior, actuen com a moduladors.

La bibliografia refereix que, en general, els efectes negatius dins del grup familiar depenen del funcionament i tipus de relació entre els membres, més que no pas de l'estructura familiar concreta i, especialment, de com els pares plantegin la separació als seus fills, del grau d'acord o conflicte al llarg del procés de separació i dels canvis en la vida quotidiana i l'estil de vida.

Però en allò que coincideixen totes les fonts consultades és que el que sembla decisiu per al benestar dels fills és el grau de conflicte entre els pares

i com afecta la capacitat parental, a més de la salut emocional/mental de cadascun d'ells. Aspectes prioritaris a l'hora de planificar la intervenció des de qualsevol àmbit d'actuació professional.

Ens detindrem a continuació en aquests efectes i, per fer-ho, distingirem entre, d'una banda, aquelles conseqüències derivades dels canvis i la reestructuració familiar i, de l'altra, aquelles que per la seva durada, intensitat i el dany que ocasionen als fills poden donar lloc a una situació de desprotecció. És en aquest últim cas quan les funcions parentals es troben en risc.

Considerem que per a cadascun d'aquests grups es requereix d'un tipus d'intervenció diferenciada i específica que tractarem d'estructurar en l'apartat 5 i últim d'aquest treball.

4.1 Relacionats amb el canvi i reestructuració familiar posterior

Insistim una vegada més que el procés que els pares inicien i que acaba en ruptura resulta difícil per a tot el grup familiar, però especialment per als infants, que han de fer front a

nombrosos i complexos canvis: geogràfics (físics, domicili), d'entorn, escola, relacions, condicions econòmiques, etc., que conformen una nova organització en la seva vida quotidiana.

Les relacions entre pares i fills també canvien, atès que els drets de totes dues parts poden veure's confrontats: dret dels pares a la separació i dret dels fills

al benestar. Els fills tenen els seus propis desitjos i necessitats, però han d'aprendre a viure repartint lleialtats entre els dos pares, la família extensa, etc. Poden ser manipulats per un dels pares o per tots dos, ser separats dels seus germans o veure restringides les relacions amb els avis o altres membres de la família extensa.

També és habitual que, com refereixen Emilia Dowling i Gill Gorell (2008), "en algun moment del procés un dels pares o bé tots dos, de vegades de manera immediata, formin noves parelles, fet que dona lloc a noves organitzacions familiars. En aquesta nova organització es fa necessari renegociar valors, regles, rutines, perspectives i enfocament de la vida diferents. Sorgeix llavors una xarxa de relacions complicades (pare/"padrastra", germà/"germanastra"), en què es precisen noves regles de solidaritat i lleialtat".

I per a aquestes noves regles de funcionament no hi ha referències prèvies. Els infants han d'aprendre a apanyar-se-les sols en moltes d'aquestes situacions, la qual cosa pot augmentar el sentiment de solitud o comportaments molt més independents. Alguns d'aquests infants experimenten problemes emocionals o conductuals que, afortunadament, no necessàriament seran irreversibles per l'efecte modulador dels factors esmentats anteriorment.

Cas 7

El N. és un nen de 5 anys que va ser derivat al CDIAP (centre de desenvolupament infantil i atenció precoç) fa uns tres anys per "problemes de conducta" que manifesta amb la mare i a l'escola.

Els pares del N. es van separar quan tenia 2 anys. En el conveni de separació es va acordar que la mare tindria la guarda i custòdia. Després de la separació, mare i nen conviuen durant un temps amb els tiets materns en un pis de la família. Mare amb història familiar d'abandonament.

El pare té contacte amb el fill un dia entre setmana i caps de setmana alterns. Quan està amb el pare, els avis paterns participen en la cura, ja que el pare treballa bona part del cap de setmana. La mare té horaris de treball molt amplis i canviants que dificulten conciliar treball i atenció a l'infant, per la qual cosa el nen ha estat durant un temps a càrrec de cangurs.

Els últims tres anys del N. han estat marcats per la inestabilitat i els canvis. La mare ha canviat de domicili tres cops i de municipi dos. Ha format nova parella en l'últim any i recentment s'ha separat. **(continúa)**

Cas 7 (continuació)

L'últim curs el nen canvia d'escola i és llavors quan sorgeixen problemes d'adaptació, enrabiades i comportament agressiu amb el grup d'iguals i a casa amb la mare. Aquesta conducta motiva la derivació al CDIAP per part de l'escola. Al llarg de l'assistència al tractament, es donen dificultats per mantenir el vincle i les visites al centre.

Els pares han passat, després de la separació, per moments de molta tensió i conflicte. El pare va denunciar la mare per desatenció al fill, però els professionals que atenen l'infant i la família (psicòloga i treballadora social) van poder parlar amb tots dos pares d'aquest aspecte i la situació es va poder reconduir.

La intervenció social amb tots dos pares s'ha orientat a possibilitar acords entre ells partint de la reflexió sobre els efectes en

el fill, conseqüència dels seus enfrontaments i de la situació d'instabilitat. Es planifiquen entrevistes amb els pares amb l'objectiu d'aconseguir un major apropament entre ells i de tots dos vers les necessitats de l'infant. També es treballa una major implicació del pare en la vida quotidiana i per assegurar la continuïtat del tractament al CDIAP. S'aconsegueix que l'infant continuï l'atenció psicològica iniciada i es mantingui l'assistència al tractament.

Després d'aquest treball, actualment la situació familiar és més estable. La mare ha aconseguit canvis en el seu horari laboral que li permeten estar més temps amb el seu fill. Es dona un major apropament als avis materns. Els pares continuen amb la mateixa organització familiar quant a conveni. La tensió entre els pares s'ha reduït. Reconeixen poca comunicació entre ells, però no es produeixen conflictes.

El cas descrit il·lustra, com ja s'ha dit anteriorment, que després de la separació tots els membres han de gestionar sentiments i relacions i, normalment, aconseguiran fer-ho amb èxit després d'un temps que varia en funció de cada família. Però si el procés es dona en un marc de relacions hostils i el conflicte entre els pares és important i mantingut, els infants queden exposats a la vulnerabilitat i el risc. Risc que pot modular-se si la família es beneficia de l'acompanyament professional.

4.2 La desprotecció dels fills

Sorgeix com a conseqüència de la dificultat dels pares per preservar suficientment les seves funcions parentals durant o després de la separació. El que en aquests casos està en joc és la continuïtat dels vincles pares-fills. És important tenir en compte que com més aviat els pares recuperin la funció parental, més protegits estaran els seus fills.

Dèiem que en el matrimoni conflueixen dos tipus de llaços, els conjugals i els parentals, i el divorci només en dissol els primers. En aquest sentit, la decisió dels adults de trencar els llaços conjugals no els resta responsabilitat respecte a drets i obligacions vers els fills. La manera com els pares resolen la crisi i superen el dolor per la pèrdua és el primer factor a considerar en la repercussió del divorci en els fills. La forma de resolució, segons estudis referits per E. Beck-Gernsheim (2003), "té a veure amb la història prèvia de cadascun dels pares, la qualitat del vincle com a parella i el seu estat psicològic", tal com reflectim en el cas següent (cas 8).

El que veiem en la pràctica és que amb certa freqüència les parelles viuen el divorci com un fracàs, com una pèrdua. Quan el dol per la pèrdua no s'ha conclòs, els pares separats continuen enganxats en la disputa i utilitzen els fills per als seus objectius personals. El conflicte, en aquests casos, té efectes indirectes sobre la capacitat dels pares de complir la seva funció parental. Els dificulta ser eficaços a l'hora d'atendre els fills, mostrar-se coherents, així com disponibles i sensibles a les seves necessitats, la qual cosa posa en perill el vincle dels fills vers els pares. Un nivell alt de conflicte mantingut pot associar-se a un vincle insegur i risc més alt de desenvolupar problemes conductuals i emocionals.

Cas 8

La R. neix en un hospital públic. Durant l'embaràs es detecta consum de cànnabis per part de la mare. Amb l'alta hospitalària es decideix derivació al centre d'atenció precoç de la seva zona i a serveis socials per a seguiment social. La mare manifesta dificultats per a la vinculació amb tots dos serveis.

La R. comença l'escola bressol als 2 anys i, atès que els factors de risc persisteixen, des d'allà es treballa la rederivació al centre d'atenció precoç. Des d'aquest servei s'inicia atenció global. La nena inicia tractament amb una psicòloga i és la treballadora social qui aborda la situació a nivell familiar. La valoració preliminar fa

aconsellable la derivació a serveis socials des del primer moment de la intervenció.

Pares separats. No disposen de conveni regulador i el pare veu els fills de manera intermitent. Algun cap de setmana els infants estan amb el pare i de vegades també amb la mare.

La mare i els dos fills (el J. de 5 anys i la R. de 2) viuen amb l'àvia i una tieta materna (amb discapacitat psíquica). Els avis materns viuen separats. El pare viu al domicili dels avis paterns. Té problemes relacionats amb el consum d'alcohol.

El pare té dos fills d'una relació anterior que viuen amb la mare (es van separar per maltractament del pare cap a la mare). **(continúa)**

Cas 8 (continuació)

La mare de la R. treballava però actualment l'empresa ha tancat. Mare i àvia tenen una relació conflictiva i molt ambivalent: L'àvia (amb antecedents de consum d'alcohol) culpa la mare de la seva situació, es produeixen enfrontaments entre elles per aspectes relatius a la cura dels fills, etc.

Recentment es manifesten nous desacords entre els pares i arrel d'un episodi de violència física del pare a la mare la relació es fa més conflictiva. La mare per primera vegada formula denúncia i arriba el cas a la DGAIÀ. Des d'aquesta entitat demanen estudi i pla de treball a serveis socials i s'obre expedient de risc. Durant la convivència s'havien produït situacions de violència psicològica cap a

la mare i la parella havia estat separada durant períodes curts de temps.

Arrel d'aquest últim episodi violent, s'evidencien en la mare dificultats per mantenir la seva decisió i regularitzar la separació. Es resisteix a rebre l'ajuda i no accepta la proposta d'atenció psicològica i jurídica que els professionals li ofereixen. S'observa en ella consum de tòxics que minimitza. Es mostra ambivalent davant la presa de decisions i li costa mantenir els compromisos. Alhora diu que l'amoïna la possibilitat de "perdre" els fills. La relació que manté amb ells és molt ambivalent. Bona part de l'atenció i cures les delega en l'àvia o fins i tot en la tieta. Poc després de l'episodi de violència, el pare canvia de residència i desatén els fills. La mare, no obstant això, fa diversos intents per contactar amb ell.

La separació mal plantejada o malament resolta pels pares, com en el cas anterior, augmenta la inestabilitat i el risc per als fills, molt especialment si els pares mantenen conductes o presenten símptomes psicopatològics que no els permeten desenvolupar les seves funcions adequadament. En canvi, si els pares aconsegueixen gestionar bé la primera etapa (assumir la pèrdua i que la relació de parella s'ha acabat), les funcions parentals quedaran més preservades i per tant els fills més protegits. Definir l'escenari de la separació de manera adequada actua com a factor de bon pronòstic postseparació, per això és important ajudar els pares a fer aquesta definició al més aviat possible.

Per a l'avaluació dels efectes en els infants és bàsic tenir en compte:

- Que per a l'infant els seus pares, amb els que ha experimentat la primera relació, solen ser les persones més importants.
- L'existència de dos factors de bon pronòstic: La capacitat dels progenitors de diferenciar i tenir en compte el sofriment dels fills com a diferent del

propi i d'admetre com a pares que la ruptura com a parella no trenca la parentalitat.

- És fonamental preservar les relacions entre l'infant i les seves figures significatives. Importa especialment que els pares romanguin sensibles i receptius.
- L'exposició mantinguda dels fills a l'hostilitat, els desacords i les pèrdues, així com la manca de suport relacional, social i econòmic, actuen com a factor de risc per al seu desenvolupament i benestar.
- La importància de les circumstàncies socials que envolten la família.
- L'atenció a l'infant i els seus pares durant el procés de separació i divorci pot minimitzar els efectes negatius de l'experiència viscuda.

4.3. Experiències derivades del procés de canvi i posterior reestructuració de la família

A tall de síntesi

a. Relatives a la parella

- La parella sovint viu la separació com un fracàs personal i tendeix a culpar l'altre membre i a fer front als conflictes de manera que els agreuja.
- Algunes parelles no poden escoltar ni valorar l'opinió de l'altre cònjuge i només tenen en compte el seu propi punt de vista.
- En altres casos, un dels dos tendeix a ignorar o negar el conflicte.
- De vegades un o tots dos cònjuges tendeixen a descompensar-se emocionalment o a adoptar conductes de risc per a ells i per als altres membres de la família.
- D'altres, tendeixen a crear situacions de conflicte permanent.
- Algunes parelles "s'instal·len" en una relació hostil, en la discussió, l'insult i el comportament violent vers l'altre membre i fins i tot vers els fills.

b. Relatius als pares

- Exposen, impliquen o ignoren els fills en les seves discussions i conflictes, i resten importància al fet que hi estiguin presents.
- Ometen donar explicacions als fills sobre el que està passant, cosa que sens dubte els ajudaria a situar-se.
- Sovint els pares no donen als fills el temps necessari per digerir els canvis i els sentiments que aquests els hi produeixen. Això hi afegeix més canvis i inestabilitat.
- El progenitor que té la custòdia pot sentir-se sobrecarregat (criança, educació, despeses econòmiques extres, etc.) i de vegades, amb més freqüència el pare, es veu obligat a aprendre

un rol de cuidador principal.

- La guarda i custòdia compartida (figura que a priori garanteix millor el benestar dels fills), només funciona si hi ha acord entre els pares. De vegades és l'excusa per manipular temes centrals com la manutenció o l'ús de l'habitatge... i no precisament en benefici dels fills. Sorgeixen conflictes pel repartiment dels béns i les noves responsabilitats econòmiques.
- Els pares intenten destruir la imatge de l'altre membre de la parella, la qual cosa possibilita que els fills prenguin partit per un o altre.
- Conflicte relatiu a la cura dels fills.
- Canvis en el treball o ampliació d'horaris, més dificultat per conciliar la vida laboral i l'atenció als fills.

c. Relatius als fills

- Poden sentir-se culpables dels canvis que observen en els seus pares i augmentar la seva por i inseguretats.
- En cas que la custòdia sigui d'un dels pares, el contacte amb l'altre es redueix i limita al règim de visites.
- Els fills, segons observem en la pràctica, poden estar sotmesos a pressions i manipulacions diverses quan els pares lluiten per la custòdia i intenten demostrar que "l'altre" no és un bon cuidador.
- Canvis en la vida quotidiana (habitatge, economia, centre escolar, absència

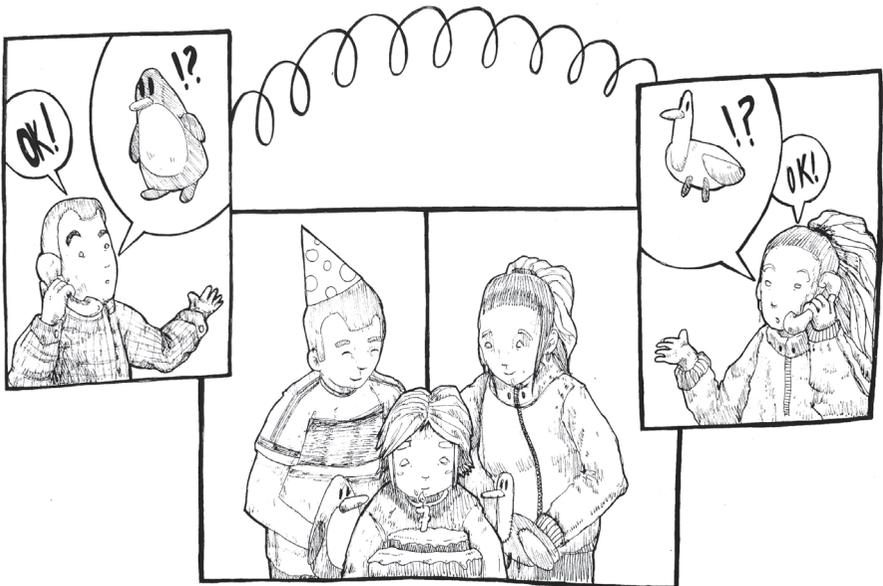
d'un dels pares, etc.). De vegades viure amb els avis o altres persones.

- La separació no explicada o malament interpretada. O comunicada per només un dels pares, mentre s'acusa l'altre i se li demana al fill que prengui partit.
- Amb freqüència, poden ser víctimes de desatenció i/o maltractament.
- Presentar diversa simptomatologia en l'àmbit emocional (ansietat, pors, depressió), social (aïllament, dificultats de conducta) i acadèmic (dificultats en el rendiment, fracàs escolar, etc.). Aspectes observats en la nostra pràctica i expressats en forma de consulta en dispositius socials i de salut.

La nostra experiència professional, corroborada per les fonts bibliogràfiques referenciades al final d'aquest treball, ens informa que l'impacte produït en la família i més concretament en els fills dependrà de diversos factors, entre d'altres: personalitat i habilitats dels pares, tipus de relació familiar anterior a la separació, causes d'aquesta separació, qui la decideix, com es comunica als fills, com reacciona cadascun i l'entorn, la formació de noves parelles del pare o la mare i la manera en què es faci i, per últim i no menys important, la manera en què la família pugui ser acompanyada.

Actuen com a factors de bon pronòstic:

- L'actitud de col·laboració, suport i flexibilitat dels pares.
- La qualitat de la relació de parella prèvia a la separació, proximitat o allunyament dels fills després de la separació, disponibilitat o no de recursos econòmics suficients, manteniment o pèrdua de contactes amb pare o mare.
- L'estabilitat emocional dels pares, la seva capacitat de resiliència, així com la dels propis fills.
- Cooperació i suport de la família extensa i de la xarxa social.

5

La intervenció professional: un procés en diferents fases

Per a la introducció d'aquest apartat recuperem algunes de les idees centrals ja exposades anteriorment en aquest treball.

- La separació i divorci és una situació que genera canvis, sentiments diversos i, sovint, crisis importants. És una experiència amb efectes en pares i fills. Els fills acostumen a ser en aquest procés els membres més vulnerables.
- Afecta cada membre de la família en àmbits relacionats. L'efecte sobre un d'aquests àmbits pot donar lloc a un encadenament de circumstàncies personals que agreugin el desequilibri inicial i derivin en deterioració progressiva, violència, pobresa o exclusió.
- La intervenció professional al llarg del procés actua com a modulador d'impacte.
- Com a experiència que desequilibra el grup familiar, precisa d'adaptació per part de tots els membres i en diferents nivells: *cognitiu, emocional i pràctic*. L'acompanyament professional esdevé una eina necessària de prevenció i tractament.

Vista la realitat separació-divorci com una experiència familiar que impacta en diferents nivells: *emocional, relacional, social, econòmic, educatiu i jurídic*, pensem que la resposta professional ha de ser global i requerirà de diferents mirades i accions diferenciades i complementàries (institucions, disciplines i professionals), organitzades per assolir un objectiu comú, motiu pel qual la resposta s'ajustarà als diferents moments del procés ja descrit anteriorment.

Ens interessa aquí referir-nos específicament a l'aportació del Treball Social com a disciplina que s'estructura a partir de les necessitats emergents en cada època. Els conflictes relacionats amb la ruptura de la parella, així com la recomposició del nucli familiar, són, com hem mirat d'argumentar en aquest treball, un emergent més en el nostre context actual.

La mirada des del Treball Social en qualsevol de les situacions que s'abordin és per definició integral, abasta **el coneixement, l'anàlisi i la posterior actuació i avaluació** dels diferents aspectes del problema, així com de les causes i els diversos efectes que tenen en la família. Persegueix un objectiu doble: **preventiu**, procurant el benestar de tot el grup familiar, i de **protecció** quan no poden garantir-se les funcions paternes i els efectes són negatius per al desenvolupament dels fills.

La intervenció específica del treballador social prendrà formes i matisos diferents en funció de **l'àmbit** en què exerceix la pràctica (educatiu, salut, s. socials, judicial, etc.), **l'equip** en què està integrat, **les interaccions problemàtiques** en què la família està immersa, **el moment del procés** de ruptura, però també, i convé assenyalar-ho, la **formació específica del professional** (coneixements i habilitats) en l'abordatge i el tractament de famílies.

En aquest sentit, pensem que resulta poc realista definir una guia-protocol d'intervenció única, que abasti els diferents tipus d'intervenció possibles per part del treballador social, si bé podem concloure que sempre tindrà un paper en l'abordatge d'aquesta realitat social, de vegades més directe i específic i d'altres de complementarietat, contribuint, en tot cas, a l'objectiu en la seva doble finalitat, **preventiva i protectora**, com hem assenyalat en apartats anteriors.

5.1 L'objecte d'intervenció: els problemes a abordar

Segons V. Bridges, autor nord-americà i consultor d'organitzacions (2004), citat per Stephen A. Leybourne (2016), "no són els canvis els que ens derroten, sinó les transicions", és a dir, "el procés psicològic pel qual passen les persones per adaptar-se a la nova situació". Ens permetem agafar prestada aquesta frase que assenyala, al nostre parer, quin és **l'objecte de treball** en la tasca professional d'acompanyar el procés d'adaptació que pares i fills han de dur a terme per aconseguir un màxim de benestar.

En aquest recorregut particular de cada família apareix, com observem en la pràctica, conflictiva diversa en els diferents subsistemes de la família. Males-tar que en el seu conjunt constitueix l'objecte d'intervenció per al treballador social. (Vegeu pàg. 61, apartat 4.3. A tall de síntesi)

5.2 Objectius generals i modalitats d'intervenció

Dèiem que la intervenció professional, independentment de l'àmbit, té com a objectiu **la prevenció i la protecció**. Objectius que poden i han de concretar-se en els diferents moments del procés que acompanyem, i que estaran orientats bàsicament a:

- Recuperar funcions parentals.
- Esclarir el paper de cadascun dels progenitors.
- Incloure tots dos pares en els diferents espais de treball.
- Ajudar a diferenciar necessitats i sofriment dels adults i dels infants.
- Afavorir l'acord entre els pares en qüestions relatives als fills.
- Facilitar suports específics (psicològics, educatius, materials, etc.) que contribueixin a un major benestar de tots.

- Garantir un entorn protector alternatiu, quan no resulta possible recuperar aquelles capacitats parentals.

Per “acompanyament” entenem aquella intervenció social amb persones que es troben en una situació de canvi. Implica crear una relació professional que permeti establir un vincle de confiança, comunicació i coresponsabilitat, i potenciar les capacitats de les persones implicades.

Aquest acompanyament contempla, com no podia ser d'altra manera, dimensions diverses, si bé totes elles haurien de considerar **alguns “imprescindibles” sobre els quals sustentar l'acció professional:**

- La separació és un dret dels pares i el benestar, un dret dels fills. No es qüestiona el dret a la separació o divorci dels pares, però es defensa la necessària vinculació amb els fills i el manteniment del projecte comú de cuidar-los, educar-los i protegir-los.
- Entendre la vida com un procés de canvi que no està exempt de conflictes. Aquests poden resoldre's bé, regular o malament, sense que els canvis es considerin necessàriament un fracàs.
- Considerar la família com un sistema en interacció amb d'altres (família extensa, escola, amics, dispositius de salut, etc.), que poden actuar com a factors moduladors d'impacte.
- Tenir en compte la manera particular com els pares afronten els conflictes, així com la capacitat de resistència dels fills.
- Avaluar la importància que té l'estil d'aferrament de cadascun dels pares i dels infants mateixos.
- És molt important tenir en compte els factors que poden agreujar, així com prevenir o minimitzar, els possibles efectes.
- La separació és un procés que té efectes en tots els membres de la família. En la intervenció prioritzarem els efectes en els infants com a membres més vulnerables que requereixen de més protecció.

- En la gestió dels canvis i crisis que implica aquest procés, es donen moments de més risc als quals el professional ha de ser especialment sensible.
- L'objectiu en cadascuna de les fases d'aquest procés pot tenir aspectes específics en generar-se necessitats diverses, encara que l'objectiu central ha de ser minimitzar efectes, donar lloc a l'infant en el procés i preservar les funcions parentals.

Algunes formes concretes d'intervenció:

- **L'ajuda pràctica** (material, recursos diversos, informació), adreçada a disminuir l'impacte i a la millora de la situació a nivell global.
- **L'assessorament:** facilitar suport i orientació a diversos nivells.
- **Estudi i valoració** precisa del risc. (Vegeu guia d'exploració del risc, pàg. 38)
- **El suport emocional:** escolta sensible i contenció del dolor i patiment emocional dels diferents membres de la família. Importa fer-se càrrec del "patiment" dels pares i ajudar-los a reflexionar i prioritzar.
- **La derivació** a serveis especialitzats d'aquelles situacions que requereixen d'un tractament específic. Ressaltem la importància de treballar-la prèviament per evitar enviar les persones "a la deriva".
- **La mediació** per abordar determinada conflictiva que requereix de respostes des del context legal.

Cap d'aquestes intervencions s'ha de plantejar de manera exclouent. Al contrari, cadascuna pot ser complementada des dels diferents dispositius intervinents.

Riscos que poden aparèixer amb més freqüència en qualsevol de les intervencions assenyalades:

- **Establir aliances** amb algun dels progenitors de manera que ens porti a prendre partit per un o l'altre. Podem fàcilment identificar-nos amb el seu

discurs, de manera que perdem l'objectivitat necessària per a una intervenció el més imparcial possible i, sobretot, ajustada a les necessitats de l'infant.

- En les situacions o moments de més conflicte, podem **sobreactuar**. La manca de reflexió pot portar-nos a una repetició de l'actitud actuada dels pares, fet que no contribueix a crear el clima de seguretat necessari per a l'infant.
- **La reproducció en els serveis de la disfuncionalitat i el conflicte familiar**. Conseqüència de la descoordinació, la manca d'enteniment i de cooperació necessàries entre els diferents dispositius i professionals de la xarxa comunitària.

GUIA ORIENTATIVA D'INTERVENCIÓ PROFESSIONAL

Qualsevol intervenció professional que pretengui canvis en la situació de malestar social en la qual vol incidir ha de basar-se en una sistemàtica (**conèixer, comprendre, actuar i avaluar**) que es concreta en la definició d'uns **objectius** a llarg i a curt termini i en un **pla de treball temporalitzat** que contempli les **estratègies i mitjans** ajustats a aquells canvis que pretén aconseguir. És imprescindible crear el marc en el qual **l'escolta, el respecte i l'actitud lliure de judici** per part del professional vers la família estiguin garantits.

A continuació suggerim algunes idees per a la planificació de les intervencions. Sabem que poden resultar generalistes, però la realitat complexa i diversa en la qual intervenim requereix, al nostre parer, allunyar-se de protocols tancats que neguen la singularitat i encotillen la riquesa de les experiències humanes.

Objectius generals

1. Evitar efectes negatius en el desenvolupament dels fills
2. Disminuir el sofriment/malestar dels diferents membres del grup familiar

Objectius específics

1. Crear condicions per a la detecció i l'escolta del sofriment dels diferents membres del grup familiar
2. Afavorir/assegurar l'estabilitat i/o la protecció de l'infant en primer lloc
3. Engegar els mecanismes necessaris per al tractament dels possibles efectes psicosocials

Procés d'intervenció

a) Pel que fa a l'infant:

- Valoració: efectes i causes.
- Crear condicions a l'entorn de l'infant encaminades a la seva seguretat i protecció.
- Concretar espais específics per a l'escolta i la contenció emocional.
- Treballar sobre els efectes traumàtics observats (tractament específic individual i/o grupal) i preparar la derivació al dispositiu especialitzat (si escau).

b) Pel que fa als pares:

- Valoració dels factors de risc i de protecció, propis o de l'entorn ampli.
- Abordatge amb els pares dels nuclis de dificultat observats fins on sigui possible (tenir en compte les limitacions del context d'intervenció).
- Treballar la derivació: treball terapèutic (pares-fills) i/o mesures de protecció dels fills.
- Col·laboració estreta i mantinguda amb els diferents entorns de relació de l'infant i els pares.

Ref.: elaboració de les autores, resultat de la reflexió sobre la pràctica professional i l'anàlisi dels textos referenciats en la bibliografia.

5.3 Intervenció de primera línia.

Objectiu: la prevenció del risc

En els primers moments de la ruptura, tots i cadascun dels membres de la família i també de l'entorn se solen sentir desorientats, sense saber què fer i què és convenient. D'altra banda, aquesta ruptura pot aparèixer com l'evidència d'una conflictiva que ve de lluny.

En qualsevol cas, representa per a tots i cadascun una experiència dolorosa, carregada de sentiments, emocions, expectatives, actituds i conductes que afectaran la totalitat dels membres. Experiència que segons es visqui i integri tindrà més o menys efectes negatius, durant i després del divorci. Suposa una crisi que, si pot elaborar-se, és una oportunitat d'aprenentatge i de creixement però, si no és així, i la parella s'embolica amb enfrontaments que allarguen dolorosament la situació, pot esdevenir, com ja hem assenyalat, una experiència de risc.

GUIA ORIENTATIVA D'EXPLORACIÓ DEL RISC

- Tipus de família d'origen.
- Història familiar prèvia.
- Grau de benestar o conflicte que es vivia prèviament en la família.
- Grau de conflicte i acord al llarg del procés de separació.
- Col·laboració o conflicte en l'educació dels fills.
- Les característiques individuals dels infants i el seu entorn social més ampli.
 - Edat amb què es produeix la separació.
 - Com interpreta cada infant la separació.
 - Els canvis en l'estil de vida i en la vida quotidiana.
 - Els suports amb què han comptat.

- Com s'ha comunicat la separació als fills.
 - La implicació del pare/mare en l'atenció posterior dels fills.
 - La situació econòmica/professional en què queda la mare/pare, i en concret la persona que té la guarda i custòdia.
 - Les relacions entre els germans i entre els companys/amics.
- L'entorn de criança. Com sabem, la pobresa afecta el desenvolupament integral de moltes maneres. En concret, afecta la qualitat parental i genera conflicte i hostilitat en les famílies.
 - L'atenció diària. L'infant necessita la presència de cuidadors receptius i afectuosos. Parlar, informar i escoltar els infants és un factor important per al seu desenvolupament. L'experiència que tinguin fora de casa (família extensa, escola, etc.) en potencia la capacitat intel·lectual i el desenvolupament en les diferents àrees de la personalitat.
 - L'atenció oferta per i en els diferents entorns de relació abans, durant i després de la ruptura.
 - En tot cas, cal tenir en compte que la qualitat parental, les característiques de l'infant i la relació amb els altres entorns s'influiran mútuament de manera complexa i segurament tindran un efecte diferent en cadascun dels germans de la família. També cal entendre que alguns infants són més resistents que altres i que potser els afecten menys l'estrès i els canvis.

Ref.: elaboració de les autores, resultat de la reflexió sobre la pràctica professional i l'anàlisi dels textos referenciats en la bibliografia.

Què poden fer els professionals de primera línia dels diferents contextos per minimitzar aquests riscos? En aquest apartat ampliem i concretem algunes de les pistes d'intervenció ja facilitades anteriorment. Per fer-ho ens ha semblat esclaridor fragmentar aquesta intervenció en etapes.

5.3.1. L'atenció a la família abans de produir-se la separació/divorci

L'objectiu estaria orientat a promoure benestar en els infants i competències en els pares.

Cas 9

El F. és un nen de 3 anys atès en el CDIAP per problemes de comunicació (no parla). Derivat per l'escola. Després d'estudi i valoració, s'arriba a un diagnòstic de TEA (trastorn de l'espectre autista). Es decideix atenció per psicòloga de l'equip.

El nucli de convivència està format pels pares i dos fills: el F., de 3 anys, i la seva germana P., de 10. Nivell socioeconòmic familiar estable. Tots dos pares treballen.

Poc després d'iniciar l'atenció al CDIAP, el pare és diagnosticat de trastorn mental i inicia tractament ambulatori al CSMA (centre de salut mental d'adults) amb posterior ingrés hospitalari prolongat. Actualment està compensat.

La mare té dificultats per conciliar feina i criança. Es mostra molt ansiosa amb els professionals, però també en la relació amb els fills, i més concretament amb el nen. A l'escola també detecten "desorganització i desbordament familiar" (els infants arriben tard, higiene deficient, es mostren més alterats que de costum, etc.) i el F. ha estat un temps sense venir al CDIAP.

La mare planteja a la psicòloga voler separar-se del pare. La terapeuta acull i escolta aquest malestar. A partir d'aquest moment, introdueix la figura de la treballadora social com a membre de l'equip que pot oferir a la mare escolta, contenció i orientació.

La treballadora social inicia un treball amb la mare i, amb la seva aprovació, incorpora el pare a les entrevistes. En aquests espais els pares comencen a parlar entre ells del seu propi malestar, de les respectives preocupacions sobre el diagnòstic i l'evolució del F., i de la idea manifestada per la mare de separar-se. En un primer moment no se'ls fa fàcil comunicar-se (reconeixen que no parlen entre ells), però progressivament expressen sentir-se escoltats i més alleujats.

Després d'algunes entrevistes, els pares poden arribar a acords relatius a la implicació de tots dos en aspectes quotidians dels infants. Amb la col·laboració de la psicòloga, poden abordar les dificultats i possibilitats del F. de manera realista. Respecte a la P., acorden parlar amb ella i junts donar-li una explicació del que està passant i assegurar-li la seva disponibilitat i suport com a pares.

Des de l'escola observen que els nens estan més tranquils.

De moment els pares viuen junts, si bé la mare continua amb la decisió de separar-se, però es mostra més tranquil·la. Ha sol·licitat ajuda psicològica per a ella.

L'equip del CDIAP es planteja continuar acompanyant el procés i la presa de decisions per prevenir efectes negatius en tots dos infants i donar suport als pares en els diferents canvis que inicien.

Del relat d'aquest cas es desprèn que abordar professionalment la situació abans de la ruptura de la parella té efectes favorables en cadascun dels membres de la família i contribueix a disminuir-ne l'estrès. En aquests moments de canvi i desorientació és especialment necessari ajudar els pares a:

- Percebre's com les figures més importants per als seus fills.
- Iniciar un procés de comunicació amb ells. Si és possible, tots dos pares junts. Posar-se d'acord sobre què diran. Evitar culpar-se i mostrar-se enfadats davant els infants. Transmetre als fills que tots dos seguiran disponibles per a ells encara que no visquin junts.
- Explicar-los que hi ha preguntes que no poden respondre (modular missatge en funció de l'edat dels infants).
- Evitar col·locar els fills en la disjuntiva d'elecció i lleialtat a un dels pares.
- Fer-los saber que la responsabilitat de la ruptura és dels pares, no seva.
- Assegurar-los que tots dos cuidaran d'ells i que continuen sent els seus pares siguin on siguin.
- Evitar-los falses expectatives. Ajudar-los a construir una perspectiva realista i sincera de la situació.
- Animar-los a parlar del que senten.
- Tractar de reduir al mínim els canvis en la vida dels infants. Qualsevol canvi, per petit que sigui, en un moment en què han d'afrontar un d'important, pot despertar en ells sentiments desproporcionats.
- Avançar-los com s'organitzarà la relació, amb qui i on viuran, com i on es produiran les trobades amb l'altre progenitor, etc.
- Si un o tots dos pares inicien una nova relació, és important parlar amb el fill sobre aquesta nova persona, sense intentar "imposar-se-la". Donar-los i donar-se temps. Assegurar al fill que ell ocupa un lloc central en la seva vida i que és irremplaçable. Tenir-lo sempre en compte a l'hora d'introduir noves relacions (germanastres, amistats, etc.).

5.3.2. L'atenció a la família quan es concreta la separació/divorci

Objectiu: Pal·liar i/o matisar els efectes negatius en els fills.

Assenyalàvem en pàgines anteriors que, un cop presa la decisió de separar-se i durant el procés de concretar-la, sorgeixen qüestions centrals per resoldre, lligades sobretot a: com es concreta la guarda i custòdia dels fills, la manutenció, el règim de visites, el repartiment de béns i, en alguns casos, el fet que algun dels pares iniciï una altra relació de parella.

Són totes elles qüestions de gran transcendència, sobretot per l'efecte que poden tenir en els fills. A les dificultats i els conflictes que habitualment apareixen en aquest sentit ens hem referit amb anterioritat.

Cas 10

L'escola de la P, de 10 anys, es mostra preocupada pel seu absentisme. Durant una setmana la nena no acudeix al centre. Està diagnosticada de retard mental. Contacten amb la mare i aquesta els informa que la P. està amb el seu pare però que desconeix on és. El cap de setmana anterior, el pare no va complir amb l'acordat i no va acompanyar la P. al domicili dels avis materns, nucli on actualment viuen la mare i la nena. La mare ha denunciat el fet en el jutjat.

L'escola sap que els pares de la P. es van separar fa uns mesos i que hi havia conflictes importants entre ells. Tensions que ja hi eren presents abans de produir-se la separació. Van ser moltes

les denúncies que tots dos pares van intercanviar prèviament, però mai van demanar ajuda professional.

En aquest moment la guarda i custòdia és compartida (setmanes alternes). Després de la separació i per motius econòmics, la mare de la P. torna al domicili dels seus pares. La mare explica que el pare no passa la quantitat econòmica pactada i que ha iniciat una nova relació de parella. Segons manifesta, la nena no ha rebut per part del pare cap explicació en aquest sentit, però és l'actual parella qui s'ocupa de la nena quan està a càrrec del pare.

L'escola comunica a la mare que informaran als serveis socials de la situació i l'animen a anar-hi per trobar suport i orientació.

A continuació assenyalarem algunes eines útils per a la intervenció professional en aquesta fase:

- Ajudar els pares a situar en el centre d'atenció les necessitats que els seus fills plantegin.
- Apropar-los al punt de vista de l'altre membre de la parella.
- Atès que és un moment especialment difícil per als fills, que veuen concretar-se allò que temen, no desitgen o bé es neguen a acceptar, cal estar atents a les seves reaccions (conductes, rendiment escolar inferior, somatitzacions, retrocessos en la seva evolució, etc.), alhora que ajudem els pares a comprendre-les i entendre-les com a part del procés d'adaptació.
- Procurar que els altres entorns, i més concretament la família extensa, contribueixin a crear un clima d'acord, evitant culpar la persona que pren la decisió de la separació (obviem aquí les situacions de violència i maltractament), i a augmentar la comprensió, i, sobretot, que estiguin atents al que els pares i els fills guuin necessitar.
- Estar especialment atents a aquelles situacions en què la separació dona lloc a una nova família (reestructuració familiar). Aquí s'imposa la gestió i l'acord entre els diferents membres (pare / mare / noves parelles / germanastres, etc.) sobre el paper de cadascun. Cal ajudar pares i fills a buscar formes noves de reorganització (pràctica, relacional, etc.).
- Considerar els factors que agreugen o compliquen la nova situació: reducció d'ingressos familiars, aspectes de salut (física/emocional) del progenitor que té la guarda i custòdia, reducció de la xarxa de suport, etc. Atenció especial requereixen els fills en situació d'especial fragilitat (malaltia crònica, discapacitat, problemes emocionals, etc.), com la descrita més a dalt (cas 10). Aquests infants necessitaran de més suport i de col·laboració mantinguda per part de tots dos pares (visites mèdiques freqüents, tractaments especialitzats i de vegades costosos, etc.).
- Ajudar els pares en el procés de separació emocional. Aquest punt és, com dèiem anteriorment, un factor de pronòstic important en l'adaptació dels fills.

5.4. Intervenció de segon nivell.

Objectiu: la protecció dels infants

En la pràctica ens trobem amb situacions en què les dificultats i la conflictiva dels pares, fins i tot si estan separats, es manté o s'agreuja de tal manera que el benestar dels infants no està garantit. És en aquests casos que el tractament específic i la derivació a dispositius especialitzats esdevenen imprescindibles per prestar la protecció que els infants necessiten.

Ens referim aquí a aquella intervenció que col·loca la protecció dels infants en el *centre* perquè la col·laboració entre els pares es fa "impossible" i la situació s'agreuja de manera que esdevé un procés negatiu i d'alt risc per a l'infant. La intervenció de primer nivell exposada anteriorment resulta en aquests casos insuficient, tot i que defensem que és prèvia i necessària.

Com refereix R. Royo (2014), "els pares absorbits en els seus propis problemes no sempre protegeixen els fills. Pot ser que els col·loquin enmig de les baralles i disputes, els facin escoltar les seves desqualificacions mútues o intimitats, coses que no comprenen ni saben entendre, ni per edat, ni per rol. Situació que fàcilment desperta en els infants un sentiment d'inseguretat i por a ser abandonats per un o tots dos pares".

És freqüent observar en aquests casos que els pares no han fet el propi dol, no accepten que la relació s'ha acabat i continuen buscant culpables. La baralla, fins i tot la violència, els manté units i amb freqüència utilitzen els fills com a "moneda de canvi" sense tenir en compte les seves necessitats. Si aquesta etapa s'allarga en el temps i el risc no pot ser compensat, els efectes en el desenvolupament dels fills en el present i futur és evident. Són necessitats que en la pràctica veiem expressades en forma de demandes diverses i que els pares rarament relacionen amb el procés conflictiu en el qual estan immersos com a parella.

En aquest sentit, solen ser els professionals de l'entorn de l'infant els que veuen i observen la greu conflictiva de la parella i els possibles efectes en els fills, i els qui deriven (depenent de l'especificitat i gravetat de les dificultats) als dispositius especialitzats de la xarxa social, salut mental o sistemes de protecció

de la infància (CDIAP, CSMIJ, EAIA, DGAIA), serveis d'atenció a la dona (SIAD, SIE) o bé a recursos del dispositiu judicial (EATAF, Punts de Trobada, Servei de Mediació). L'objectiu en primer lloc és que l'infant pugui ser protegit i respectat en els seus drets. Aspectes que el cas que a continuació exposem il·lustra.

Cas 11

El P. neix a l'hospital de la seva zona i queda ingressat en la unitat de nounats per prematuritat i situació de risc social.

Durant l'ingrés, l'equip assistencial detecta una actitud violenta del pare cap a la mare i del pare cap als professionals quan aquests tracten d'intervenir-hi. A les quatre setmanes de vida, l'infant passa a l'habitació amb la mare i es produeixen episodis de violència verbal del pare cap a la mare. L'equip assistencial demana la col·laboració de l'equip de treball social a fi de fer una valoració global de la situació. La mare del P. manifesta al treballador social estar patint maltractament psíquic des de fa temps per part de la seva parella, així com episodis de violència física. Diu tenir-li por. Manifesta que aquestes situacions són especialment violentes quan el pare fa un consum important d'alcohol.

Es valora la globalitat de la situació i es realitza acompanyament a la mare per

part del treballador social. Paral·lelament se l'orienta al Servei d'Atenció a la Dona (SIE). Alhora s'informa de la situació a DGAIA (Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència) abans de produir-se l'alta per si poden desprendre's mesures de protecció. DGAIA resol seguiment per part dels serveis socials de la zona. Des de l'hospital, i abans de produir-se l'alta, es treballa també la vinculació a aquests serveis.

Durant l'ingrés, la mare decideix interposar denúncia i es promouen mesures provisionals amb relació a la separació dels pares i la relació del pare amb l'infant.

La intervenció amb la mare es fonamenta d'inici en un pla de treball dissenyat de manera col·laborativa entre el treballador social de l'hospital i l'equip especialitzat que atén la mare (SIE). La coordinació mantinguda entre els diferents dispositius intervinents es mostra com a imprescindible.

Fem menció especial, per la gravetat afegida, a les situacions familiars (cas 12) en què el divorci és el resultat d'una tensió emocional extrema que dona lloc a comportaments en els pares que poden constituir un perill per als fills, tant abans com després de la separació. Són situacions que definim com "d'alt risc" i en les quals els pares no poden mantenir la funció contenidora respecte dels fills. En aquestes famílies, la violència, el consum de tòxics i/o la malaltia mental solen ser a la base de les relacions. L'inici del procés de se-

paració, lluny de donar més seguretat, pot precipitar o incrementar la tensió entre els progenitors i per tant el risc de desprotecció per als fills.

Cas 12

Nen de 2 anys i mig. Derivat fa un any al CDIAP per serveis socials i pediatre (situació de risc social). Tenia 19 mesos i no caminava sol. Situació atesa per fisioterapeuta i treballador social.

Seguiment per part dels serveis socials de base que mantenen entrevistes amb tots dos pares. La mare hi rep suport econòmic perquè té ingressos molt baixos i no compta amb el suport de la família extensa.

Nucli de convivència actual format per mare i fill. La mare va ser adoptada després d'haver estat en centres de protecció de menors. Pare amb antecedents de maltractaments durant la infància i consum d'alcohol i altres tòxics en l'actualitat.

Els pares de l'infant se separen quan el petit té un mes per maltractaments del pare a la mare després d'una convivència tensa i conflictiva. El pare "desapareix" i fa un any reclama veure'l. Ara l'infant veu el pare al punt de trobada.

La mare es mostra angoixada i nerviosa, expressa als professionals referents que quan va amb el pare i surt de les visites l'infant està molt alterat. Desconfia del pare i no està d'acord amb aquestes trobades. L'advocada recull les demandes de la mare i "l'anima" contínuament a denunciar el pare, la qual cosa aug-

menta l'angoixa i desorientació de la mare.

Segons aquesta, des que s'inicien les visites, l'infant, que abans era molt tranquil, es mostra oposicionista i agressiu amb ella, i diu referint-se al nen que "s'assembla al pare". Expressa també que aquest comportament de l'infant la posa "molt nerviosa".

S'ha pogut observar que a la mare li costa confiar en els professionals i mantenir la continuïtat en l'assistència al tractament. Ha estat necessari un treball previ en aquest sentit.

El treball que el treballador social es planteja amb la mare es basa en trobades mantingudes encaminades a donar suport als canvis que pugui estar fent, així com a la contenció del seu malestar respecte de les visites del seu fill en el punt de trobada. Igualment s'ha treballat la vinculació de l'infant i la mare a l'espai familiar del seu barri, on pot trobar el suport d'altres mares. El treballador social no descarta en un segon moment, atesos els antecedents, treballar amb la mare la derivació al SIE.

El treball inclou també una col·laboració estreta amb els professionals diversos (del propi equip i externs) que intervenen, amb els quals compartir evolució o retrocés de la situació global i la possible responsabilitat en la presa de decisions, orientada, si escau, a la protecció de l'infant.

Quins riscos corren els fills en aquests contextos familiars?

- La incapacitat d'un o tots dos pares no facilita un context evolutivament adequat: manca de rutines bàsiques, exposició a l'observació de conductes inadequades (violència, alcoholisme, consum de drogues, conductes sexuals...), etc. Això fa que l'infant pugui veure's obligat a assumir rols d'adult (cuidador dels pares, inversió de rols, etc.).
- Veure's exposat a maltractaments físics, psicològics o sexuals i sense la presència de l'altre cònjuge que pugui actuar com a escut protector i desactivar el conflicte o evitar que augmenti.
- Els infants que han presenciat actes violents entre els pares poden repetir patrons violents per mitjà de conductes agressives (a casa o en altres entorns) perquè han arribat a interioritzar una determinada forma de resposta. Un treball específic amb aquests infants (individual o grupal) pot resultar imprescindible. Trobar-se amb altres iguals que han passat per experiències similars pot ser un referent de prevenció i ajuda.
- Després de la separació, els fills poden quedar sota la protecció de la mare/pare, víctima de violència, i sabem que els efectes d'aquesta violència (en la pròpia seguretat-autoestima) són duradors i, encara que la persona que l'ha sofert la consideri inacceptable, pot passar un temps fins que la possibilitat de conducta violenta desaparegui. Un treball terapèutic amb aquests pares, que els permeti afrontar els traumes viscuts, esdevé prevenció per als fills que hi conviuen.

Per finalitzar aquest apartat, volem posar en relleu la importància de considerar en la intervenció professional aquells **factores de mal pronòstic** que comprometen o poden comprometre el benestar present i futur dels infants.

- La desaparició de vincles en cas d'abandonament per un o tots dos pares.
- La inconsistència en el règim de visites del pare/mare que no té la custòdia. Poden aparèixer respostes en els fills com ara somatitzacions, trastorns de conducta, fòbies, dificultats en l'aprenentatge, etc.

- La utilització dels fills en la lluita entre els pares. Els infants llavors es veuen abocats a dur a terme diferents rols:
 - El rol del “bon fill” que cuida dels pares per evitar més problemes o cobrir el buit del progenitor “que no hi és”. Són els infants que denominem “parentalitzats”, que es transformen d’alguna manera en “parella” d’un dels pares. Els rols estan difusos i les normes i els límits no poden establir-se de manera que ajudin i sostinguin l’infant.
 - El rol d’“informador”. En aquest cas, l’infant es veu obligat a informar un o tots dos progenitors del que passa a casa de l’altre.
 - El rol de “reunificador”. Són infants que fan tot el possible perquè els pares tornin a estar junts. Esperen la reconciliació dels seus pares. És habitual observar que els pares no els han explicat amb claredat què significa el divorci i que la separació és definitiva.
 - Un altre tipus de rol, assenyalat per autors com Rosa Royo, és el de “divorciat”. Són fills que viuen “atrapats” per un dels progenitors, que els obliga a prendre-hi partit, cosa que els dificulta la diferenciació i prendre distància del conflicte dels pares.

6

Consideracions finals

- La societat evoluciona constantment i, amb ella, l'estructura familiar, per donar així lloc a models diversos. Un dels canvis importants recents relatius a la família són les separacions i divorcis que, com hem referit, han augmentat de manera considerable en els últims anys i que generen situacions de vulnerabilitat i risc. Canvis que ens conviden com a treballadors socials a revisar la nostra pràctica professional i animen a la cerca de respostes que facilitin els processos familiars que acompanyem. El treball i la reflexió que aquí presentem pretén contribuir a aquest objectiu.
- La separació és més que un esdeveniment familiar o una crisi única. És una seqüència d'experiències que impliquen canvis per a tots i cadascun dels membres de la família. Davant d'aquesta experiència, tot el nucli familiar experimenta un procés d'adaptació (diferents autors el situen en un període d'un a dos anys) que condueix a l'estabilitat psicològica de la majoria dels infants i adolescents, tot i que l'experiència de la separació i el divorci sempre els hi resulta una transició difícil. És important prendre en consideració les diferències i característiques personals del grup de germans a l'hora d'analitzar i acompanyar les seves vivències davant la ruptura parental.
- Aquest procés, que té efectes en diferents nivells, queda modulats per diferents factors. Dins dels factors moduladors, n'hi ha un de determinant: el conflicte parental. Són els pares els qui, de manera més o menys conscient, col·loquen els fills en situacions de conflictivitat, en obligar-los de vegades a

desenvolupar determinats rols. Aquestes situacions són les que més perjudiquen els infants i solen derivar en problemes que n'afecten el desenvolupament. L'ajuda professional/social externa, segons hem defensat, esdevé en tots els casos un factor modulador positiu d'impacte o, en les situacions més greus, un factor de protecció.

Volem destacar la importància dels factors de protecció, especialment les relacions parentals càlides i sensibles, ajustades a les característiques individuals i al període evolutiu de l'infant. Posar-hi la mirada professional permet vies d'intervenció normalitzadora, alhora que possibilitadora, per tal de retornar als pares capacitat i autoritat per responsabilitzar-se dels seus fills, més enllà del fet de la ruptura del vincle com a parella.

En resum, podríem dir que el conflicte entre els pares és el factor de més risc, però se sap que es pot reduir i minimitzar-ne els efectes amb el suport i l'acompanyament professional necessaris.

- Aquest acompanyament hauria de partir, al nostre parer, de dues idees bàsiques: ***Els drets dels pares a la separació i els drets dels fills al benestar***, considerant com a prioritat els infants, els membres més vulnerables, que han de ser protegits.

El treball d'acompanyament per part del treballador social, sigui quin sigui l'àmbit en què du a terme la seva pràctica, persegueix dos objectius: ***la prevenció*** (durant el procés de canvis, ajustos i adaptacions necessàries) i ***la protecció*** (quan el procés esdevé conflictiu i els drets dels infants es veuen amenaçats).

Sabem que el repte per als pares consisteix a desvincular-se de la parella sense desvincular-se dels fills. La ***cooperació*** de tots dos en el projecte comú de criança, educació i protecció és imprescindible. D'aquí la importància d'incorporar tots dos pares en la intervenció en els diferents moments del procés.

- La nostra condició de professionals "de l'àmbit social" ens insta a ***fer-nos càrrec del dolor i el malestar emocional*** de les persones que acompanyem. Contenir el sofriment humà i "ocupar-nos-en" té, com podem observar en

la pràctica diària, diversos efectes positius. Per fer-ho es requereix d'una actitud professional respectuosa i pacient, alhora que comprensiva amb les persones. **Evitar els judicis de valor** esdevé un factor de protecció. El **temps i la reflexió** són elements bàsics en la intervenció si tenim en compte que els processos de canvi no són lineals i que es van configurant en els "progressos i retrocessos". Per això és important respectar el ritme i procés de cadascun dels pares i dels seus fills, evidentment, dins d'uns límits a valorar (el fill de vegades no pot esperar).

- Convé destacar l'increment del nombre de divorcis en el nostre context actual i la importància dels efectes en el desenvolupament i el benestar dels infants. En conseqüència, es fa imprescindible que les estructures públiques promoguin polítiques i serveis que ajudin a minimitzar aquests efectes, alhora que ofereixen suport i atenció als pares perquè puguin garantir el benestar dels fills en les millors condicions possibles. En aquest sentit, resulta necessari mantenir, avaluar i fins i tot potenciar serveis específics i iniciatives concretes, com els programes d'educació per a pares i fills, la mediació i els punts de trobada familiar, o la figura del coordinador de parentalitat, recentment impulsada.
- Abans de finalitzar aquest treball, volem emfatitzar una idea en la qual potser no hem incidit suficientment. Pensem que els processos vitals pels quals transitem i els canvis que comporten formen part del nostre esforç per créixer i desenvolupar-nos com a persones. Per això defensem que una intervenció professional preventiva amb la família dins del seu marc habitual de relació ajuda a normalitzar els processos, alhora que contribueix a evitar la "patologització" i "judicialització" de les relacions humanes. Aquestes vies no poden ser la forma habitual de resolució de problemes, alternatives a les quals, en la pràctica professional, podem recórrer de manera poc reflexionada, desaprofitant així capacitat de resposta del teixit social i professional del que formem part.

7

Bibliografía consultada

Allepuz, R. i Rosell, M. J. (2014). **Anatomia de la pobresa a Catalunya: causes estructurals que provoquen l'exclusió social de les persones vulnerables.** Barcelona. Pagès Editors.

Berry Brazelton, T. i Greenspan, Stanley I. (2005). **Las necesidades básicas de la infancia: lo que cada niño precisa para vivir, crecer y aprender.** Barcelona. Editorial Graó.

Beck-Gernsheim, E. (2003). **La reinención de la familia: en busca de nuevas formas de convivencia** (Cap. 2). Barcelona. Editorial Paidós.

Bowlby, J. (1988). **El apego.** Barcelona. Editorial Paidós. Edició revisada.

Bridges, W. (2004). **Dirigiendo el cambio: sacar el máximo partido de las transiciones.** Barcelona. Ediciones Deusto, S.A.

Campanini, A. i Luppi, F. (1991). **Servicio Social y modelo sistémico: una perspectiva para la práctica cotidiana** (Cap. 7). Barcelona. Editorial Paidós.

Dowling, E. i Gorell Barnes, Gill. (2008). **Cómo ayudar a la familia durante la separación y el divorcio: los cambios en la vida de los hijos.** Madrid. Ediciones Morata.

Golombok, S. (2006). **Models de família. Què és el que compta de debò?** Barcelona. Editorial Graó.

Howe, D. (1997). **La teoría del vínculo afectivo para la práctica del trabajo social**. Barcelona. Editorial Paidós.

López, F. (2010). **Separarse sin grietas: sufrir menos y hacerlo bien con los hijos**. Barcelona. Editorial Graó.

Mardomingo, M. J. (1994). **Psiquiatría del niño y del adolescente: método, fundamentos y síndromes. "Divorcio y separación de los padres"**. Madrid. Editorial Díaz de Santos

Pérez Testor, C. (compilador) (2006). **Parejas en conflicto** (Cap. 7). Barcelona. Fundació Vidal i Barraquer. Editorial Paidós.

Renau i Manen, D. i altres (1994). **La familia y la infancia**. Barcelona. Col·lecció Serveis Socials, 9. Diputació de Barcelona.

Salvador, G. (2009). **Familia. Experiència grupal bàsica**. Barcelona. Fundació Vidal i Barraquer. Editorial Paidós.

Diversos autors (GRITS) (2016). **La intervenció amb les famílies des del treball social**. Monogràfic núm. 12 de Treball Social. Barcelona COTSC.

Articles

Ausloos, G. (2009). **"Nuevas familias, nuevos roles, iguales recursos"**. Revista *Mosaico*, núm. 44. Barcelona. Resum de Ricardo Ramos (pàg. 36-43).

Bolaños, I. (1998). **"Conflicto familiar y ruptura matrimonial. Aspectos psicolegales"**. A Marrero, J. L. (comp.). *Psicología jurídica de la familia*. Madrid: Fundación Universidad-Empresa, Retos jurídicos en las Ciencias Sociales (pàg. 43-76).

Escura, A. (2013). **"L'impacte de la separació o divorci parental en els infants i adolescents"**. Tesina del màster en Psicopatologia Clínica Infantojuvenil. Universitat Autònoma de Barcelona.

García Tomé, M. (2008). **"La mediación familiar en los conflictos de pareja"**. Professora i coordinadora del màster en Mediació Familiar de la UPSA.

Documentació social 148. Monogràfic. Càritas Española (pàg. 43-60).

González, R. (2013). **“La violencia en el entorno familiar. La infancia como víctima”**. Revista ACAP, núm. 35. Barcelona (pàg. 1-10).

Yárnoz, S. (2010). **“La teoría del apego como marco de análisis de la dinámica del divorcio y referencia de intervención”**. Universitat del País Basc. Dins del document de FARIÑA, Fca. i altres (ASEMIP): *Separación y divorcio: interferencias parentales* (pàg. 77-101).

Pons, G.. (2007). **“La influencia del divorcio sobre los hijos: factores moduladores del impacto psicológico”**. Revista *Bienestar y Protección Infantil*. Madrid (pàg. 109-122).

Rodríguez, M. (2015). **“Preservació familiar i parentalitat positiva: dos enfocaments en convergència”**. RTS, núm. 204. Barcelona (pàg. 23-36).

Royo, R. (2014). **“Fins que la vida us separi”**. Professora de l'Institut Universitari de Salut Mental FVB. URL. Ponència 21 Jornada CDIAP Maresme (Barcelona).

Legislació específica

- Estatal

Reial decret de 24 de juliol de 1889 pel qual es publica el Codi civil. BOE, núm. 206. Madrid, 25 de juliol de 1889.

Llei 1/2000, de 7 de gener, d'enjudiciament civil. BOE, núm. 7. Madrid, 8 de gener de 2000.

Llei [del divorci] 30/1981, de 7 de juliol, per la qual es modifica la regulació del matrimoni en el Codi civil i es determina el procediment a seguir en les causes de nul·litat, separació i divorci. BOE, núm. 172. Madrid, 20 de juliol de 1981.

Llei 15/2005, de 8 de juliol, per la qual es modifiquen el Codi i la Llei d'enjudiciament civil en matèria de separació i divorci. BOE, núm. 163. Madrid, 9 de juliol de 2005. Pàg. 24458-24461.

- Catalunya

Llei 25/2010, del 29 de juliol, del llibre segon del Codi civil de Catalunya, relatiu a la persona i la família. DOGC, núm. 5686. Barcelona, 5 d'agost de 2010.

Especifica el pla de parentalitat i regula el règim de guarda i custòdia compartida.

Llei 14/2010, del 27 de maig, dels drets i les oportunitats en la infància i l'adolescència.

DOGC, núm. 5641. Barcelona, 2 de juny de 2010. Pàg. 62-64, pàg. 94 i pàg. 104-107.

Llei 1/2001, del 15 de març, sobre la regularització de la mediació familiar. DOGC, núm. 3355. Barcelona, 26 de març de 2001.

Aquesta llei es limitava a les solucions en situacions de crisi de convivència de parelles, en cas de ruptura, separació i divorci.

Llei 15/2009, del 22 de juliol, de mediació en l'àmbit del dret privat. DOGC, núm. 5432. Barcelona, 30 de juliol de 2009.

Aquesta llei amplia l'objecte de la mediació a qualsevol conflicte en l'àmbit de la persona i la família i estén l'objecte de la mediació a la mediació civil.

Altres textos de referència

ONU: Assemblea General. **Convenció sobre els drets de l'infant**. 20 de novembre de 1989. United Nations, Treaty Series, vol. 1577, pàg. 3, disponible a: <https://www.refworld.org/es/docid/50ac92492.html>

Institut de Política Familiar: (2015). **Nupcialidad y ruptura en España**. Recuperat de: <https://ipfe.org/Espana/>

Institut d'Economia, Geografia i Demografia (CSIC). Fundació Foessa. Fomento de Estudios Sociales y de Sociología Aplicada (2014). VII Informe sobre exclusió i desenvolupament social a Espanya: **"La transformació de las fa-**

milias en España desde una perspectiva sociodemográfica". Recuperat de: <https://www.foessa2014.es>

Institut Nacional d'Estadística (INE) (2017). **"Estadística de nul·litats, separacions i divorcis"**. Recuperat de: www.ine.es/prensa/prensa.htm

Per saber-ne més...

"Aprende a separarte" (2013). Campanya de sensibilització sobre les conseqüències perjudicials en els fills menors immersos en la separació conflictiva dels pares. Ajuntament d'Algesires (Espanya).

"Cómo actuar con los hijos e hijas". Guia per a pares i mares en situació de separació i/o divorci. Ajuntament de Vitòria (Espanya).

"Cuando la familia cambia". Guia per ajudar els nostres fills en una adaptació positiva davant processos de separació i divorci. Ajuntament de Burgos (Espanya).

"Nos hemos separado. ¿Y nuestros hij@s?". Guia d'actuació per a progenitors. Govern d'Aragó (Espanya).

"Separacions i divorcis. Com gestionem una separació o divorci quan hi ha fills/es en comú". Guia del Servei de Salut Mental Sant Pere Claver. Fundació Sanitària (CSMIJ). Barcelona.

"Pares, jo no em separo". Equips d'assessorament tècnic civil en l'àmbit de la família. Generalitat de Catalunya.

Christina Lamblin (2002). ***Los padres de Sara se separan***. Conte. Edit. Luis Vives (Edelvives). Barcelona.

8

Acrònims

CDIAP: Centre de Desenvolupament Infantil i Atenció Precoç

CSMA: Centre de Salut Mental d'Adults

CSMIJ: Centre de Salut Mental Infantil i Juvenil

DGAIA: Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència
(Generalitat de Catalunya)

EAIA: Equip d'Atenció a la Infància i l'Adolescència

EAPS: Equip d'Assessorament Escolar (primària i secundària)

EATAF: Equip d'Assessorament Tècnic i Atenció a les Famílies

SIAD: Servei d'Informació i Atenció a les Dones

SIE: Servei d'Intervenció Especialitzada (violència masclista)

Agraïments

Per acabar, ens agradaria dir que les idees exposades en aquest text són fruit de la cerca i la reflexió de bibliografia i autors diversos, i també el resultat de l'anàlisi i la reflexió compartides per les autores sobre la pràctica professional. Hi han contribuït de manera important les moltes i diferents famílies que al llarg de més de 30 anys ens han permès acompanyar-les en el seu recorregut de malestar i cerca, així com els col·legues professionals de diferents àmbits i serveis que generosament han compartit amb nosaltres experiències i interrogants referits a aquests processos de ruptura i canvi familiar. El nostre agraïment a totes elles.

Agrair també als diferents autors referenciats que ens han aportat en l'exercici de la nostra professió comprensió i estratègies, a més de la satisfacció de comprovar l'eficàcia de les seves aportacions. Han estat i continuen sent per a nosaltres mestres que ens permeten transitar de la teoria a la pràctica i d'aquesta a la teoria de nou, dotant les nostres intervencions de marc referencial, tècnica i posicionament professional, tan necessaris en la tasca difícil d'acompanyar el sofriment humà.

Agraïm la Joana Alegret per respondre tan generosament la nostra petició de fer el pròleg. En ell, des de la seva dilatada experiència professional, aporta elements que amplien algunes de les propostes fetes en el text i hi introdueix matisos i noves aportacions que sens dubte l'enriqueixen. La seva lectura a l'inici del text ajuda a una millor comprensió del mateix.

I, per finalitzar, el nostre agraïment també al Col·legi Oficial de Treball Social, i molt especialment a l'Assessoria de publicacions no periòdiques, per la seva revisió, suggeriments, orientacions i supervisió propera que, sens dubte, han contribuït al fet que aquest document que teniu a les mans hagi estat possible. Es tracta d'un treball obert, plantejat amb la voluntat de ser completat per tots aquells que s'apropin a la seva lectura.

COL·LEGI OFICIAL
DE TREBALL SOCIAL
DE CATALUNYA

www.tscat.cat

